

Pulvus es...

© Anna Morató Molet. 2011

JAUME BALMES I EL FRANQUISME: A PROPÒSIT DE LES DUES VISITES DE FRANCO A VIC (1947 I 1949)¹

CONRAD VILANOU
Universitat de Barcelona

*Jaume Balmes and Francoism:
regarding the two visits by Franco to Vic (1947 and 1949)*

El règim franquista va veure en les figures de Jaume Balmes i Josep M. Sert una oportunitat per reforçar el nacionalcatolicisme. Contràriament a això, una de les famílies que va integrar-se en el franquisme, els falangistes, no va apostar mai per la figura i la doctrina de Jaume Balmes. En canvi, els que van recórrer al filòsof de Vic, varen ser els carlins, els components d'Acción Española, els membres de la Lliga i els propagandistes. L'article repassa també les dues visites que va fer Franco a Vic i entra en el debat de la catalanitat de l'obra Balmesiana.

Paraules clau: Jaume Balmes, franquisme, falange, Vic.

The Francoist dictatorship saw an opportunity to strengthen National Catholicism in the figures of Jaume Balmes and Josep M. Sert. In contrast, one of the movements that adhered to Francoism, Falangism, never looked to the figure and doctrine of Jaume Balmes. However, it was the Carlists, the members of Acción Española, members of the Lliga and the propagandists who turned to the Vic philosopher. The article also looks at the two visits that Franco made to Vic and participates in the debate about the Catalanism of Balmes' work.

Keywords: Jaume Balmes, Francoism, Falange, Vic.

D'entrada cal manifestar que la ciutat de Vic va constituir una veritable icona pel règim franquista per dues raons ben significatives. D'una banda, per ser la ciutat on Jaume Balmes va néixer (1810) i on va morir (1848). D'altra part, el franquisme va trobar en la catedral de Vic, saquejada i cremada durant els primers moments de la Guerra Civil, una imatge de la seva voluntat de restaurar la religió catòlica. En aquest sentit, Jaume Balmes i Josep Maria Sert representen, tot i la distància en el temps, dues imatges emblemàtiques —filosòfica i artística, respectivament— del nacionalcatolicisme. En efecte, a la filosofia catòlica de Balmes —el pensador de la conciliació i del sentit comú— la segueix Sert, l'artista que decora dues vegades amb pintures murals la catedral de la diòcesi de Vic, abans i després de la seva destrucció el juliol de 1936. Tampoc no s'ha d'oblidar que un protector de la cultura com Francesc Cambó —un dels prohoms del noucentisme— va finançar «les pintures que Josep Maria Sert va realitzar a la catedral de Vic».²

1. Aquest text correspon a la conferència impartida el dia 7 de novembre de 2009, en ocasió de la Festa del Patronat d'Estudis Osonencs, pronunciada al Temple Romà de Vic, seu del Patronat.

2. DE RIQUER I PERMANYER, B. «Francesc Cambó, polític i mecenes noucentista». A: MARÍ, A. (ed.). *La imaginació noucentista*. Barcelona: Angle, 2009, p. 84.

Allò que aquí voldríem posar de manifest és que el règim franquista va dipositar en Vic moltes expectatives, des del moment que conglutinava dues figures —Balmes i Sert, suara esmentades— i dues realitats intel·lectuals ben pregones: la defensa de la catolicitat que fa Balmes en la seva apologètica i la vindicació que fa Sert de l'art catòlic, en una línia que recorda les posicions de Josep Maria Junoy que l'any 1942 va publicar el seu elogi de l'art espanyol.³ Fet i fet, aquest art s'havia d'identificar —d'acord amb les coordenades polítiques de l'època— amb un art catòlic que s'allunyava d'una visió laica i immanent de la producció artística, d'un art que —en definitiva— no pot ser entès sense l'alè religiós que l'inspira i el conforma. Si segons Marcelino Menéndez Pelayo en l'àmbit de la filosofia Jaume Balmes es contraposava a Julián Sanz del Río i, per tant, al pensament krausista, en el camp de l'art succeïa quelcom semblant. En efecte, a partir d'una concepció estètica contrària a la visió de l'art que es despenia dels plantejaments de Manuel Bartolomé Cossío i de la Institución Libre de Enseñanza, el Marquès de Lozoya —historiador de l'art i director general de Belles Arts del règim franquista—⁴ va donar suport decidit a la reconstrucció de la catedral vigatana que va visitar en els primers anys del franquisme.

Ben bé es pot dir que Vic va simbolitzar als ulls del franquisme una mena de fortalesa o baluard de la religió catòlica. A més, en estar situada a les envistes dels Pirineus, enllaçava amb una concepció pairal i rural del país, la qual cosa va generar —en més d'una ocasió— una retòrica carregada de tòpics i barroquismes.⁵ A tall de simple exemple, reproduïm el següent fragment que correspon a la notícia de l'homenatge que va tenir lloc a Madrid en ocasió del centenari de la fundació, per part de Balmes, del diari *El Pensamiento de la Nación*:

«Balmes, verbo de Cataluña, encarnado en la realidad hispana y abarcando en todas sus dimensiones la grandeza de la Patria, deja la Plana de Vich, sale de Barcelona, salva las fronteras del Principado y viene a Madrid con una idea salvadora para España en aquellos momentos, cual era la unificación de los dos

3. En ocasió de la primera visita de Franco a Vic, que va tenir lloc el dijous 29 de maig de 1947, es va fer una ofrena de flors a la tomba de Sert, presidida pel ministre de la Governació, mentre el cabdill visitava el Palau Episcopal. És clar que la figura de Balmes —la tomba del qual va visitar Franco— era molt més important pel règim, però seria un error menysprear la significació del pintor que va decorar la Catedral de Vic abans i després de la Guerra Civil.

4. Juan de Contreras y López de Ayala, marquès de Lozoya (1893-1978), va ser catedràtic d'Història de l'Art a la Universitat de València. Allà va tenir com a alumne José Corts Grau i va dirigir la seva tesi doctoral *Ideario político de Balmes*, publicada l'any 1934. També va participar amb un escrit sobre «La Institución Libre de Enseñanza y el Arte» en el llibre —una mena de pamflet condemnatori— titulat *Una poderosa fuerza secreta. La Institución Libre de Enseñanza* (Sant Sebastià: Editorial Española, 1940) en què es denunciava la influència institucionalista en l'Espanya contemporània. Durant els anys de la República es va vincular al sector d'Acción Española, partit monàrquic que va tenir Balmes com a mestre pensador, juntament amb Menéndez Pelayo i Vázquez de Mella (MORODO, R. *Acción Española. Orígenes ideológicos del franquismo*. Madrid: Túcar ediciones, 1989).

5. La revista *Destino* en un reportatge il·lustrat sobre la ciutat de Vic publicat en ocasió del centenari de la mort de Balmes, la descrivia —en una nota al peu d'una fotografia dels carrers antics de la ciutat— de la següent manera: «Las calles de la antigua Ausa todavía conservan el encanto de una vieja ciudad provinciana y levítica, cuyo principal atractivo radica precisamente en ese silencio que nos hace olvidar el bullicio y el ajeteo de las poblaciones modernas» (*Destino*, núm. 569 (3 de juliol de 1948)).

*partidos monárquicos que habían teñido de sangre, e iban a teñir otra vez, el suelo de la Patria».*⁶

En darrer terme, aquesta visió —certament un lloc comú sobre Vic, una ciutat levítica identificada amb la coneguda «ciutat dels sants»— la feia aparèixer com la pàtria d'un místic com Miquel dels Sants i d'un militar com Gabriel Miguel Avilés, virrei del Perú, que va morir durant una travessia a Valparaíso justament l'any 1810, data que coincidia amb el naixement de Balmes. De fet, això succeïa en un moment en què Espanya —aïllada internacionalment— apostava per la seva projecció a l'Amèrica hispànica, per bé que estats com Mèxic eren ben contraris al franquisme.⁷ Altrament, Vic també fou la matriu i casa espiritual del beat Almató, del pare Claret, del pare Coll i de Joaquina de Vedruna, sense oblidar Balmes i Verdager. Tot plegat complaïa a les diverses forces socials (catòlics, carlins, clergat, propietaris, etc.) que integraven el règim franquista, malgrat que els falangistes —contraris al sistema monàrquic— no van manifestar abans de 1936 cap simpatia pel nostre filòsof, cosa que tampoc no és estranya si es té en compte que l'arribada de l'estat nacionalsindicalista feia preveure —com en el cas d'Itàlia— l'adveniment d'un home fort que Balmes no podia representar. Vistes així les coses, s'entén que Ernesto Giménez Caballero —contrari a Catalunya, una mena de terra de conquesta— rebutgés el lideratge d'Eugeni d'Ors, que oblidés expressament el nom de Balmes i que aventurés la vinguda d'un nou arbitrista en la línia de Miguel de Unamuno o José Ortega y Gasset, és a dir, d'un home que pogués dirigir intel·lectualment i, des de dalt, la revolució nacionalsindicalista.

6. «En el Centenario de "El pensamiento de la Nación"». *Revista Española de Pedagogía*, año II, núm. 8 (1944), p. 477-480 (la cita correspon a la pàgina 479). D'aquí que el règim —tot seguint una línia encetada pels militants de l'ACNP (Asociación Católica Nacional de Propagandistas), que veieren en Balmes un precursor de la premsa catòlica (*El Debate*)— celebrés a Madrid, del 18 al 24 de desembre de 1944, una exposició balmesiana amb motiu de complir-se per aquelles dates el centenari d'*El Pensamiento de la Nación*, fundat l'any 1844. L'exposició va tenir lloc a l'Hemeroteca Municipal de Madrid i, segons sembla, va ser una idea de Julián Pemartín, director de l'Instituto Nacional del Libro Español. Els organitzadors de l'acte deixaven clar que Balmes no només fou un filòsof o un sociòleg, sinó que també va ser un periodista excel·lent que «trató con exquisito acierto diversos temas políticos, sociales y religiosos». Amb motiu d'aquella exposició es va posar una placa a la casa (número 5 del carrer de Leganitos) on va tenir la seva seu aquella publicació: «Jaime Balmes fundó en esta casa El Pensamiento de la Nación. Año de 1844. La Asociación de la Prensa lo conmemora en 1944». Aquesta celebració del centenari d'*El Pensamiento de la Nación* va anar acompanyada d'altres iniciatives, com ara una exposició de les nombroses edicions de les obres balmesianes a l'Instituto de Estudios Políticos, «porque con ella comienza la actuación política de aquel egregio pensador, que consagrado hasta entonces a la obra de especulación filosófica y de investigación doctrinal, se adentraba ahora en los campos de la política, consciente de que el momento angustioso y difícil de España y de la época, necesitaba, pedía y exigía el magisterio orientador y la voz rectora del pensamiento católico». A més, el CSIC va promoure un cicle de conferències, organitzades per l'Instituto Balmes de Sociología, que s'havia creat l'any 1944. El títol del volum que les va aplegar respon a l'epígraf de *Balmes, filósofo, social, apologeta y político*, i recull els treballs de Juan Zaragüeta, Ireneo González, Salvador Mingüijon i José Corts Grau, amb pròleg de Carmelo Viñas (Madrid: CSIC, 1945).

7. Aquest fet va ocasionar que se celebrés a Vic —de manera paral·lela al Congrés Internacional d'Apologètica de l'any 1949, que Franco va clausurar el 5 de juny— els dies 1, 3 i 4 de juny de 1949 unes Jornades Hispanoamericanes que va presidir el director de l'Instituto de Cultura Hispánica, Alfredo Sánchez Bella, i en les quals van participar els ambaixadors J. M. de Areilza (Argentina), Fernando Castiella (Perú) i Joaquín Ruiz Giménez (Vaticà). Joaquín Ruiz Giménez havia estat president de l'Instituto de Cultura Hispánica, des de la seva fundació l'any 1946, per bé que l'octubre de 1948 va ser nomenat ambaixador davant la Santa Seu.

Amb aquests supòsits no sembla que restés espai per Jaume Balmes que, si bé va ser ignorat pels elements falangistes abans de 1936, sí que va guanyar-se la confiança d'aquells sectors polítics —i això va esdevenir molt abans del 18 de juliol— que proclamaven en el seu ideari la defensa de la monarquia i de la religió catòlica. Val a dir que els falangistes en molts indrets —i Catalunya no era una excepció— eren una minoria abans de l'esclat de la Guerra Civil de manera que —tal com assenyala el professor Josep Casanovas— «el falangisme a Vic va ser un fenomen de la postguerra».⁸ En realitat, molts dels que es van afiliar al Movimiento Nacional van preferir inscriure's abans en les files del carlisme que no pas en les de Falange, «puix es tracta d'una cultura política amb molt més arrelam a Catalunya i el seu foralisme suposa una certa permissivitat amb les particularitats històriques i nacionals, a més d'ignorar la demagògia social del feixisme».⁹ Al cap i a la fi, el carlisme permetia una certa combinació de la defensa dels aspectes nacionals o estatals amb els regionals o provincials, de manera que Balmes apareixia com a hereu del pensament espanyol i, també, en el deixant de la tradició catalana.

Molt probablement per aquesta diferent concepció del país i de la història, el pensament balmesià sí que es troba en les arrels del carlisme, però no en l'univers doctrinal de la Falange de primera hora. No debades, Balmes havia confiat en els principis de la monarquia i de la religió catòlica, aspectes que els falangistes no podien acceptar. És palès que Ramiro Ledesma Ramon —el fundador de les JONS— sentia una especial inclinació per la filosofia alemanya, i encara que compartia amb sectors del règim franquista una actitud contrària vers el krausisme i que manifestava una certa estima pel cardenal Mercier, la veritat és que la filosofia de Balmes no apareix de manera explícita en la seva obra.¹⁰ Nogensmenys, Luys Santa Marina —el líder de la Falange a Catalunya, que va presidir l'Ateneu Barcelonès després de la Guerra Civil— procedia d'un clima intel·lectual ben allunyat de Catalunya. Tampoc no sembla que els intel·lectuals catalans que van freqüentar els ambients falangistes com ara Ignasi Agustí, Guillermo Díaz-Plaja i Juan Ramón Masoliver expressessin una especial predilecció per Jaume Balmes, el nom del qual —això sí— va aparèixer a les pàgines de la revista *Destino* l'any 1948, amb motiu del centenari de la seva mort. Una altra cosa va ser l'actitud possibilista que van seguir molts falangistes a partir de 1947, quan van acceptar un xic a contracor la monarquia per tal de donar carta de naturalesa a un règim que es va arrencar, des del primer moment, a favor de les potències de l'Eix.

De fet, el mateix Franco en el discurs inaugural de la tercera legislatura de les Corts espanyoles, pronunciat el 18 de maig de 1949, pocs dies abans de la segona visita que va dur a terme a Vic el dia 5 de juny, era conscient que la política espanyola començava una nova etapa una vegada aprovada la llei de Successió de 1947, alhora que aprofitava l'avinentesa per justificar les indecisions de primera hora atès que quan es van crear les Corts, l'any 1942, no es podia preveure com seria

8. CASANOVAS I PRAT, J. *Quan les campanes van emmudir*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1993, p. 66.

9. PURCET, A. «Una soledat massa sorollosa. L'extrema dreta i la catalanització de la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1936)». *Recerques*, 55 (2007), p. 122.

10. LEDESMA RAMOS, R. *¿Fascismo en España? Discurso a las juventudes de España*. Estudio preliminar de Santiago Montero Ríos. Barcelona: Ariel, 1968.

el món després de la Segona Guerra Mundial. Després de la negativa de l'ONU a l'entrada d'Espanya, i la seva recomanació de retirar els ambaixadors l'any 1946, amb la posterior manifestació de la plaça d'Orient del 9 de desembre d'aquell mateix any, i de l'entrevista de Franco amb Joan de Borbó l'any 1948 per tractar sobre l'educació del príncep Joan Carles, tot indicava que el règim franquista buscava la seva acceptació en el concert internacional. Per aconseguir-ho, Franco va bastir un sistema polític que es presentava com una democràcia catòlica i orgànica, que negava el reconeixement dels partits polítics i que es declarava obertament contrari al comunisme. Enmig de tot plegat, la figura de Balmes va adquirir un protagonisme ben significatiu que va donar els seus fruits positius, atès que l'any 1950 les Nacions Unides van revocar la retirada dels ambaixadors. En aquesta conjuntura, Balmes —quan Espanya albirava a llarg termini la restauració monàrquica— va aparèixer com un referent de primera magnitud.

En aquest punt, paga la pena remarcar que van ser les forces catòliques que es van incorporar al Movimiento Nacional, com ara els monàrquics del grup *Acción Española*, els carlins i els militants de l'Acció Catòlica, és a dir, els propagandistes, sense oblidar tampoc els nuclis procedents de la Lliga, els que van recórrer amb més èmfasi al pensament balmesià. Al seu torn, els falangistes —per la seva propensió a l'estatisme feixista— es van distanciar d'un pensador com Balmes, cosa lògica si es té en compte que el falangisme significava una mena de neopaganisme que s'allunyava dels valors de la tradició catòlica, tot i que el mateix José Antonio va deixar escrit en el seu testament que desitjava ser enterrat d'acord amb el ritus de la religió catòlica. Tot amb tot, no podem perdre de vista que l'himne de la Falange —el famós «Cara al sol»— ha estat considerat una manifestació pagana que connecta amb els símbols del nazisme que fomentaven, justament, el culte al sol. En el mateix sentit, sembla evident que Balmes va ser preferit pel franquisme —atesa la seva condició de sacerdot i apologeta— als autors del regeneracionisme espanyol que va seguir la crisi del 1898, i així noms com ara Joaquín Costa, Lucas Mallada i Ricardo Macías Picavea tampoc no van tenir una presència destacada en el discurs ideològic del règim, molt probablement perquè ja van incidir sobre la dictadura de Primo de Rivera.

Les dues visites de Franco a Vic (1947 i 1949)

Sense més preliminars, podem recordar que Franco va visitar Vic en dues ocasions, si bé sempre les seves estades van ser curtes, d'unes escasses hores, sense pernoctar mai a la ciutat. La primera visita va tenir lloc el dijous 29 de maig de 1947 quan Franco feia campanya a favor del Referèndum a la Llei de Successió en la Prefectura de l'Estat, que es va celebrar el 6 de juliol d'aquell any i que, en el seu article primer, proclamava que «*España, como unidad política, es un Estado católico, social, representativo, que, de acuerdo con su tradición, se declara constituido en Reino*». De fet, aquest plebiscit pretenia legitimar el franquisme en un moment en què —després de la Segona Guerra Mundial (1939-1945)— l'Estat espanyol era objecte de l'aïllament internacional decretat per les Nacions Unides. Ben mirat, les Corts franquistes —que havien inaugurat el seu segon període de funcionament l'any 1946— volien maquillar el règim, tot desmarcant-se del seu passat filogermànic per afirmar ara la seva indefugible vocació religiosa, clau de

volta de la nova etapa nacionalcatòlica que es va iniciar de manera gradual a partir de 1942. A més, aquest canvi d'actitud va coincidir amb l'entrada dels Estats Units en la guerra mundial, i es va accentuar l'any 1943 quan la derrota de les tropes alemanyes —aturades per l'Exèrcit soviètic a les portes d'Stalingrad el mes de febrer— es feia previsible, sense oblidar la caiguda de Mussolini el 25 de juliol d'aquell mateix any. No obstant això, no deixa de ser curiós que la Falange —que en les seves declaracions programàtiques de primera hora s'havia allunyat de la defensa de la monarquia, que considerava una institució del tot periclitada—¹¹ donés el seu suport incondicional al Referèndum de 1947 que optava per la via de la restauració monàrquica.¹²

Aquella primera visita de l'any 1947 va portar Franco a Vic després de passar per Granollers, en una d'aquelles jornades en què el dictador venia a Catalunya per fer campanya a favor del règim i de la seva persona. Aquell 29 de maig Franco va arribar a Vic a primera hora de la tarda, a dos quarts de tres. A la capital d'Osona, Franco va trobar el bisbe Joan Perelló Pou —amb qui mantenia llaços d'amistat—, que el va convidar a entrar sota pal·li a la catedral on es va oficiar un pontifical després d'escoltar la interpretació d'un solemne tedèum.¹³ Des de la catedral, Franco es va desplaçar a peu fins a l'Ajuntament, entre una gernació que omplia places i carrers. Com és sabut el règim orquestrava aquesta pompa dins d'un programa de festes i esdeveniments que, a banda de reafirmar el lideratge del cabdill gràcies a les concentracions d'adhesió, preparava —en aquell precís moment— el terreny per a la consulta que havia d'institucionalitzar i donar una cobertura formal al franquisme.¹⁴ En acabar aquella fugaç visita, el bisbe de Vic

11. «*Nosotros entendemos* —va declarar José Antonio Primo de Rivera, en el discurs pronunciat en el cinema Madrid, de la capital, el 19 de maig de 1935— *que la monarquía española cumplió su ciclo, se quedó sin sustancia y se desprendió, como cáscara muerta, el 14 de abril de 1931. Nosotros hacemos constar su caída con toda la emoción que merece y tenemos sumo respeto para los partidos monárquicos que, creyéndola aún con capacidad de futuro, lanzan a las gentes a su reconquista; pero nosotros, aunque nos pese, aunque se alcen dentro de algunos reservas sentimentales o nostalgias respetables, no podemos lanzar el ímpetu fresco de la juventud que nos sigue para el recobro de una institución que reputamos gloriosamente fenecida*» (Obras de José Antonio Primo de Rivera. Edición cronológica. Recopilación de Agustín del Río Cisneros. Madrid: Delegación Nacional de la Sección Femenina de FET y de las JONS, 1964, p. 567).

12. Poc abans de morir, Pilar Primo de Rivera reconeixia el desembre de 1990 que, tot i les tensions que es van produir dins de la Falange durant els primers compassos del franquisme, no va dubtar en donar suport al Referèndum de 1947 i, per tant, al general Franco davant de les pressions dels sectors monàrquics. En relació a aquest punt, es pot llegir: «*Franco no debía ceder. Fuimos nosotros quienes organizaron las grandes manifestaciones profranquistas de diciembre de 1946. Y luego la de 1947 para recibir a Eva Perón, la mujer del presidente argentino. La llevamos incluso al castillo de La Mota. Y luego orquestamos todo el referéndum sobre la ley de sucesión*» (MOYA, A.-P. *Últimas conversaciones con Pilar Primo*. Barcelona: Random House Mondadori, 2006, p. 286).

13. En la crònica del bisbat de Vic, Ignasi Roviró ha deixat constància d'aquestes relacions entre Franco i el bisbe Perelló: «Durant el conflicte bèl·lic s'exilià a Roma i, poc més tard, a Palma de Mallorca. És d'aquesta període la seva admiració i amistat amb el general Franco. Les seves cartes adreçades al general a favor de l'aixecament li donaren credibilitat davant els revoltats» (*L'Església catalana durant el franquisme 1939-1975. Apunts per a una història*. Barcelona: Claret, 2005, vol. I, p. 301).

14. Entre els actes que es van programar durant aquesta ràpida visita de Franco a Vic destaca —en una plaça Major plena de gom a gom— la representació d'una boda típica de muntanya, segons es feia al segle XIX. A més, Franco va aprofitar l'avinentesa per visitar la tomba de Balmes. La retòrica del règim es palesa en el «Perfil de la jornada», que va publicar *La Vanguardia* del divendres 30 de maig de 1947: «*Porque Vich es un ejemplo sangrante de cómo las hordas separatistas que en Cataluña constituyeron*

anunciava que Franco tornaria a Vic l'octubre de 1948 per presidir els actes del primer centenari de la mort de Balmes, cosa que finalment es va retardar fins al juliol de 1949, quan el dictador va clausurar el Congrés Internacional d'Apologètica, reunit a Vic entre els dies 30 de maig i 5 de juny.

Així, doncs, Franco va tornar a visitar Vic el diumenge dia 5 de juny de 1949 per presidir la cloenda dels actes d'aquell Congrés Internacional d'Apologètica que, tot i les seves pretensions, no va tenir el ressò intel·lectual del que s'havia organitzat l'any 1910, en ocasió del centenari del naixement de Balmes. En realitat, la intenció del Congrés d'Apologètica de l'any 1949 va ser més ideològica que no pas filosòfica, atès que en el context en què es trobava el règim franquista —aïllat internacionalment— es pretenia posar de manifest les respostes que l'Església donava als grans reptes ideològics que afectaven la societat com ara eren el materialisme, l'immanentisme, el subjectivisme, l'existencialisme, el comunisme, és a dir, els grans errors del modernisme. D'acord amb el clixé que havia propugnat el mateix règim, Espanya es convertia en la salvaguarda de la cultura cristiana davant dels perills del comunisme de manera que Franco refermava el seu paper de sentinella d'Occident, amb el beneplàcit de l'Església.

En efecte, aquell diumenge 5 de juny de 1949 Franco va presidir juntament amb el cardenal Federico Tedeschini —nunci del Vaticà i hostil al catalanisme des d'abans de la Guerra Civil— la cloenda d'aquell Congrés Internacional d'Apologètica.¹⁵ Ambdós —Franco i Tedeschini— van pronunciar sengles discursos que van ser recollits per la premsa de l'època amb gran profusió de detalls i amb una destacada informació gràfica, ja que la trobada del dictador amb el nunci va ser divulgada amb fins propagandístics.¹⁶ Recordem que en aquell moment el

a un tiempo mismo el mando y la "milicianada" de la República, respetaban a Dios, al culto católico y a sus ministros. Esa Catedral de Vich, que su insigne obispo mostraba ayer al Caudillo del Ejército libertador; esos ciento ochenta y siete sacerdotes, mártires de Dios y de la Patria, están proclamando el sacrilego crimen de quienes se valieron, en los tiempos premonitorios de la República, y luego durante la República misma, de los señuelos católicos para ahondar más y más los execrables antagonismos seccionistas».

15. No hi ha llibre d'actes —això sembla si més no— d'aquest Congrés Internacional d'Apologètica. A tot estirar, hem trobat un fulllet de dotze pàgines, en què en tres llengües (castellà, francès i llatí) es dóna compte i raó dels continguts del certamen. El tema general versava sobre l'Església i el món contemporani, que es perfilava en un programa de vuit punts: 1) els mètodes de l'apologètica; 2) l'Església davant determinats problemes culturals (l'evolució i l'origen de l'home, l'indeterminisme científic i el miracle, l'existencialisme davant el dogma i la moral); 3) l'Església i la transformació social del món; 4) l'Església i la llibertat humana; 5) l'Església i la unitat cristiana; 6) l'Església davant la pluralitat de races; 7) l'Església i les relacions internacionals; 8) l'Església i la pluralitat de religions.

16. *La Vanguardia* del dimarts 7 de juny de 1949 publicava —entre altres— una fotografia ben significativa al Palau de Pedralbes, en què Franco apareix al costat del ministre d'Afers Exteriors, Alberto Martín-Artajo; el bisbe de Barcelona, doctor Gregorio Modrego; el nunci Federico Tedeschini, i Joaquín Ruiz Giménez, ambaixador d'Espanya davant la Santa Seu. Probablement poques fotografies com aquesta serveixen per donar testimoni del suport que l'Església va conferir a la dictadura franquista. La presència de Franco a Vic, el diumenge 5 de juny de 1949, cal inserir-la en aquest context en què el règim va refermar la seva catolicitat per allunyar-se de les acusacions de feixisme. Amb el pas dels anys, Joaquín Ruiz Giménez i Alberto Martín-Artajo van tornar a Vic per dictar les conferències balmesianes corresponents als anys de 1961 i 1962. El 9 de juliol de 1961 Ruiz Giménez va parlar sobre «Balmes y el sentido de la libertad», mentre que Martín-Artajo el mateix dia de l'any següent es va referir a «Los españoles según Balmes». Llavors, l'any 1962, Alberto Martín-Artajo era president de l'ACNP, de la qual va ser màxim dirigent entre 1959 i 1965, poc després d'abandonar el Ministeri d'Afers Exteriors, en què va ser substituït

franquisme es recolzava políticament sobre la base d'una democràcia catòlica i orgànica, orquestrada sobre la família, el municipi i el sindicat, «*que —segons va manifestar Franco a les Corts el 14 de maig de 1946— dignifica y eleva al hombre, garantizándole sus derechos individuales y colectivos, que no admite su explotación por medio del cacicazgo y de los partidos políticos profesionales, sino que les abre cauce libre a través de las Hermandades, sindicatos, corporaciones u organismos provinciales y locales, en los que discurre su vida y en los que tiene pleno conocimiento*». Des d'una perspectiva social es recorria a la doctrina social de l'Església i s'afirmava el caràcter confessional del règim que havia afavorit una mena de revolució espiritual fonamentada en la veritat de Crist i que, històricament, enllaçava amb la batalla de Lepant, el descobriment d'Amèrica i el Concili de Trento, és a dir, amb la defensa de la religió catòlica. Amb aquests pressupòsits, és lògic que la figura de Balmes —que ja havia estat exaltada per alguns sectors franquistes abans del 18 de juliol de 1936— adquirís ara una gran notorietat, fins al punt de convertir-se en una espècie de clau de volta ideològica pel règim que volia desvincular-se gradualment dels seus vincles amb el feixisme.

Després de les seves respectives sortides a Hendaia (1940) i Bordighera (1941) on es va entrevistar amb Hitler i Mussolini, Franco va viatjar a Portugal la tardor de 1949, pocs mesos després de visitar Vic, per refermar els lligams amb l'altre dictador peninsular, un catòlic de soca-rel com el professor Oliveira Salazar. A Portugal, a més, Franco va ser investit doctor honoris causa per la Universitat de Coimbra, en un moment en què els portuguesos entraven a l'OTAN i Espanya continuava aïllada internacionalment. Precisament, tot aprofitant l'avinentsa del Congrés Internacional d'Apologètica, van tenir lloc a Vic unes jornades hispano-americanes sobre el virrei Gabriel de Avilés, presidides per Alfredo Sánchez Vella que dirigia l'Institut de Cultura Hispànica que havia estat creat l'any 1946 i que va substituir el Consejo de Hispanidad (1940). En aquella convocatòria també es va constatar la presència de Joaquín Ruiz Giménez, que va ser el primer president de l'Institut de Cultura Hispànica i que després va passar a ser ambaixador davant la Santa Seu entre 1948 i 1951.¹⁷ En darrer terme, la intenció d'aquest cicle de conferències era remarcar la dimensió internacional, més enllà de les fronteres d'Espanya, del pensament i de l'obra de Balmes i, fins i tot, de la mateixa ciutat de Vic.¹⁸

per Fernando Maria Castiella, també vinculat als propagandistes. Castiella va romandre al front del Ministeri durant dotze anys, entre 1957 i 1969, data en què va ser nomenat Gregorio López-Bravo.

17. Per tal de contrarestar els efectes negatius de l'aïllament internacional, la política exterior del règim franquista va voler enfortir els lligams amb als països de l'Amèrica hispànica. Tot i que l'Argentina donava suport incondicional a Franco, altres estats —liderats per Mèxic— es van oposar frontalment. També existia un important grup d'estats llatinoamericans que es trobaven en una mena d'indefinició i que seguien les indicacions dels Estats Units. Per conèixer aquest capítol de la política exterior espanyola es pot veure el llibre de DELGADO GÓMEZ-ESCALONILLA, Lorenzo. *Diplomacia franquista y política cultural hacia Iberoamérica*. Madrid: CSIC-Centro de Estudios Históricos, 1988.

18. Seguidament, anotem algunes de les intervencions que es van dur a terme durant aquestes Jornades: dia 1 de juny, Martín Domínguez Barberà, president de l'Associació de la Premsa Valenciana, «Vich, en las fuentes de la Hispanidad»; dia 3 de juny, Raúl Porras, ambaixador del Perú a Espanya, «Don Gabriel Avilés, Virrey del Perú»; dia 4, Joaquín Ruiz Giménez, ambaixador d'Espanya davant del Vaticà, «España centro del mundo en la mente de Balmes». En ocasió d'aquestes jornades, es va inaugurar una làpida commemorativa del marquès d'Avilés, virrei del Perú.

Plaça major de Vic, 29 de maig de 1947. Moments abans que Franco arribi a la plaça, provinent de la missa celebrada a Catedral de Vic i oficiada pel bisbe Perelló, l'alcalde Riera conversa amb les autoritats militars i el ministre de Governació Blas Pérez González. Al fons, una gernació espera sota l'arc que la Confederación Nacional de Sindicatos havia aixecat per celebrar la visita de Franco a Vic. En aquesta visita Franco va prometre 3.000 de pessetes per la construcció del nou seminari i tot el seu suport al primer centenari de la mort de Jaume Balmes que Vic estava preparant. Foto: Fons Francesc Jiménez.

D'acord amb el que exposem, la visita de Franco a Vic no constitueix un fet anecdòtic, ni marginal, tal com el cabdill va reconèixer en el discurs de final d'any, pronunciat el 31 de desembre de 1949: «*Y en nuestra proyección espiritual, la celebración en Vich del Congreso Internacional de Apologética, con motivo del Centenario de Balmes, dio ocasión a la visita a nuestra madre Patria de la más lúcida representación del pensamiento católico y del representante de su Santidad, cardenal Tedeschini, cuya presencia subrayó la importancia de nuestra aportación espiritual a la causa de la catolicidad en el plano que corresponde a una fe que es el más íntimo y excelso patrimonio de los españoles*». Per tant, si la primera visita de 1947 es pot considerar un acte més de la campanya a favor del Referèndum de la Llei de Successió a la prefectura de l'Estat, la visita de l'any 1949 s'emmarca en un context d'abast internacional des del moment que tenia un objectiu ben pregon: reafirmar la catolicitat de l'Estat, confirmar la sintonia entre el poder civil i l'Església —no debades Franco va condecorar el bisbe de Vic en el seminari de la ciutat aquell diumenge 5 de juny— i guanyar la confiança del Vaticà que així es convertia en una mena de garantia per legitimar un règim que, malgrat tot, acabaria sent acceptat més tard —no sense reticències— en el concert mundial de les nacions.

Ara bé, la visita de Franco a Vic també es pot llegir en clau interna, de manera que el centenari de Balmes va ser un pretext per inaugurar una sèrie de serveis (com un pont sobre el riu Mèder o l'edifici del nou seminari) i monuments com el dedicat al filòsof vigatà i que, a càrrec de les quatre diputacions catalanes, es troba avui situat al Parc Balmes. El monument va ser una creació de l'escultor Borrell Nicolau que primer es va col·locar a la plaça Miquel de Clariana, davant del Palau Bojous on Balmes va morir. L'any 1955 el monument es va traslladar al seu actual emplaçament.¹⁹ Tal com hem esmentat, en l'elaboració d'aquest monument hi van tenir un paper cabdal les diputacions catalanes i, en especial, el president de la de Barcelona que en aquells dies va impartir tres conferències de contingut balmesià, la segona de les quals —«La gran lección política de Balmes»— va ser pronunciada el dia 5 de juny de 1949, en ocasió de l'ofrena a la ciutat de Vic del monument que van costejar conjuntament les diputacions provincials.²⁰ Si indiquem aquest extrem és perquè possiblement aquestes conferències —en especial, la tercera— fossin inspirades o dictades per Ramon Roquer Vilarrasa, catedràtic de filosofia de l'Institut Maragall de Barcelona i un dels millors representants de la filosofia eclesialística a casa nostra durant aquells anys.²¹

Naturalment, la commemoració del centenari que no només va tenir lloc a Vic, sinó també a Barcelona i en altres indrets de l'Estat, va generar tot un seguit d'actes —concerts, conferències, exposicions, obres públiques, programes de ràdio, publicacions de premsa, sardanes, noticiari del No-Do, etc.—²² que van deixar la seva petja en la capital de la Plana, que va aprofitar l'avinentesa per millorar algunes de les seves malmeses infraestructures, com el subministrament d'aigua potable —un problema que provenia d'abans de la Guerra— o l'arranjament de

19. Dades relatives a aquest monument, i a la commemoració anual de Balmes a Vic, es poden trobar en el treball del llavors secretari de l'Ajuntament, DURAN NOGUER, Joan. «La conmemoración anual de Balmes en Vich». *Ausa*, núm. 45-46 (1963). També n'hi ha una edició a part, a manera de separata, que és la que hem tingut a les mans.

20. *Tres aspectos de la obra balmesiana: Balmes, apologeta español. La gran lección política de Balmes. Balmes, economista*. Discursos pronunciados por Joaquín Buxó de Abaigar, presidente de la Diputación Provincial de Barcelona. Ciclo conmemorativo del primer centenario de la muerte de Balmes. La primera conferencia va ser impartida en la recepció celebrada en honor dels participants del Congrés Internacional d'Apologètica, en el Palau de la Diputació de Barcelona, el 29 de maig de 1949. La segona, a Vic, el diumenge 5 de juny de 1949, en la inauguració del monument a Balmes, i, finalment, la tercera el 10 de juny de 1949 en el saló d'actes del Foment del Treball Nacional.

21. Durant la segona de les conferències anteriorment esmentades, pronunciada davant del monument a Jaume Balmes que s'inaugurava, el president de la Diputació barcelonina va insistir en la unitat del pensament balmesià, tot destacant la seva equilibrada raó al servei de la idea política. Segons aquesta argumentació, i malgrat les seves bones intencions, Balmes no va reeixir en la seva temptativa i la Guerra Civil pot ser considerada una continuació de les antigues guerres dinàstiques del segle XIX. Al seu parer, i després dels fets del juliol de 1936 amb la destrucció de la catedral vigatana, s'havia recuperat la fe, la fe absoluta en la creuada que Franco va capitanejar. A manera de colofó reproduïm les seves últimes paraules: «Señores, ¡gloria al gran Balmes! Y hagamos todos los españoles diaria lección del lema eterno de su obra: Verdad católica y unidad política».

22. Resulta impossible detallar totes i cadascuna d'aquestes activitats, per bé que aquí destaquem el cicle radiofònic que a través de Radio Nacional de España, des de la seva delegació a Barcelona, va tenir lloc amb motiu del centenari de la mort de Balmes entre els mesos de maig i desembre de 1948. Cada setmana, durant aquest període de temps, es va radiar una conferència balmesiana, impartida per significats noms de la cultura del moment. Entre els conferenciants estrangers destaca el pare E. F. O'Doherty, professor de la Universitat de Dublín, que va donar notícia de les seves «Impressions of an Irish philosopher», radiada el 6 d'octubre de 1948.

l'estació del ferrocarril.²³ Podem afegir que durant aquells mesos de 1948 i 1949, Vic va ser —tot estrafit Hemingway— veritablement una festa que contrastava amb l'ambient de misèria i decaïment de l'època. Una festa en temps de destrets, si es vol, però una festa al cap i a la fi perquè la gent —després de tants anys d'infortunis i penúries— volia una mica d'esbarjo i entreteniment.²⁴ Tampoc no podem oblidar que, a redós d'aquella efemèride del centenari de la mort de Jaume Balmes, es van disputar partits de futbol o curses ciclistes i, fins i tot, es van aflamar fogueres i castells de focs artificials, actes que —això sí— el règim franquista va utilitzar com a eina de propaganda tal com va fer —poc després— amb el Congrés Eucarístic de 1952.²⁵

A banda del caràcter festiu de la celebració del centenari de la mort de Jaume Balmes —promogut per un decret de 12 de març de 1948—,²⁶ paga la pena esmentar algunes de les activitats intel·lectuals que van tenir lloc a Vic i a Barcelona. En ambdues ciutats van sorgir diverses juntes per organitzar aquests actes, que van comptar amb el suport d'un *Boletín del Centenario* que va aparèixer entre el mes de gener de 1948 i el mes de juny de 1949, tot formant un volum de 344 pàgines que constitueix una veritable crònica del centenari.²⁷ La llista de conferenciants és llarga i notòria perquè —tot i la càrrega ideològica del mo-

23. La ciutat de Vic va aprofitar l'avinentesa per col·locar un seguit de plaques com la que es va instal·lar a l'estació del ferrocarril o la que es troba a la plaça del canonge Collell, on es destaca l'edifici en què Balmes va passar els seus anys de vida oculta (1836-1841) i on va escriure *El Protestantismo comparado con el Catolicismo*. També a la ciutat de Barcelona es va posar una placa a la Biblioteca de Catalunya, que en aquell moment portava el nom de Biblioteca Central de la Diputació de Barcelona.

24. Una mostra del que diem es troba a les pàgines de la revista *Destino* que va dedicar entre els mesos de juny i juliol de 1948 un parell de reportatges il·lustrats sobre Vic i les seves relacions amb Balmes. En concret, es tracta de dos articles d'Arturo Llopis el primer dels quals presenta «Vich, a cien años vista. Cuna y sepulcro de Jaime Balmes» (*Destino*, núm. 568 (26 de juny de 1948)) mentre que el segon ens ofereix un «Olvido y recuerdo de Balmes» (*Destino*, núm. 569 (3 de juliol de 1948)).

25. Es fa impossible detallar tots els actes i publicacions que van tenir lloc no només a Vic, sinó a tot l'Estat, per tal de commemorar l'any 1948 el centenari de la mort de Jaume Balmes. Un extens recull de tot plegat es pot trobar a: FERNÁNDEZ POUSA, R. *El primer centenario de Balmes en la prensa española*. Madrid: Subsecretaría de Educación Popular-Hemeroteca Nacional, 1951. Més interès filosòfic aporta l'extens article que a tall de crònica i sota el títol de «Primer centenario de la muerte de Balmes», va publicar la *Revista de Filosofía* l'any 1948, p. 961-981. A continuació d'aquestes pàgines, apareix el programa, els discursos d'obertura (Tomàs Carreras Artau) i clausura (Juan Zaragüeta), així com altres detalls d'interès (p. 983-1.004).

26. En el preàmbul d'aquest decret, signat pel ministre d'Educació Nacional, José Ibáñez Martín, es pot llegir el següent: «*Pero Balmes, aparte de que puede llamarse también precursor y profeta de nuestra sociología católica, es, sobre todo, el maestro insuperable de política práctica que nuestra raza ha producido. Su portentosa mente analítica, su leal y profundo conocimiento de la sociedad de su época, su alma verdaderamente sacerdotal, su encendido patriotismo, le llevaron a percibir con lucidez las constantes históricas de nuestro pueblo, hasta el punto de que aún más que el de esclarecido filósofo de la historia española le cumple el título de filósofo del sentido común aplicado a la política. Por tanta y tan eximia fecundidad espiritual, el magisterio balmesiano imprime carácter a un sector importantísimo de la cultura patria, que todavía ha de hallar en sus escritos, nunca envejecidos, aquel "tesoro inagotable de verdadera sabiduría" percibido ya en ellos por la privilegiada inteligencia del Pontífice León XIII*».

27. Una breu crònica, ben elaborada i sistematitzada, dels actes del primer centenari de la mort de Balmes també es pot trobar en el llibre del secretari de la Junta barcelonina del Centenari de Balmes: VILARRUBIAS, Felio A. *El Doctor de Ausona. Del singular alcance de la obra del Doctor Jaime Balmes y un epílogo a guisa de breve crónica de su Centenario*. Barcelona: Librería Subirana, 1950, p. 119-150.

ment— en molts casos estaven guiades per una clara voluntat filosòfica.²⁸ A més, moltes revistes especialitzades (*Revista de Filosofía, Pensamiento, Revista Internacional de Sociología, Cristiandad, Verdad y Vida, Áncora*, etc.) van dedicar extensos números monogràfics al pensament balmesià. Altrament, el dia 4 d'octubre de 1948, en què s'iniciava el Congrés Internacional de Filosofia —per commemorar el primer centenari de la mort de Balmes i el quart del naixement de Suárez—,²⁹ es va inaugurar a la Biblioteca de Catalunya una exposició bibliogràfica balmesiana, en la qual va participar el professor Alexandre Sanvisens, secretari de la secció IV d'aquell Congrés de Filosofia.³⁰ El president del Congrés va ser el professor Juan Zaragüeta i el secretari, Raimon Panikkar, recentment traspassat (2010).

Cal remarcar, emperò, que Franco no va venir a Catalunya amb motiu del Congrés Internacional de Filosofia que va tenir lloc —a cavall de Barcelona i Vic— entre els dies 4 i 10 d'octubre de 1948, ni als actes que havien tingut lloc el 9 de juliol de 1948 quan es complien cent anys de la mort de l'il·lustre polígraf vigatà. Així, doncs, la celebració del centenari de la mort de Balmes va ser commemorada a Vic amb la presència d'una delegació de poca volada, amb l'absència fins i tot del ministre d'Educació, el falangista José Ibáñez Martín, que sí que va assistir a la inauguració del Congrés de Filosofia. En aquell 9 de juliol de 1948 la representació de Franco va recaure en el governador civil, Eduardo Baeza Alegría, i la del ministre d'Educació, en Pedro Rocamora, director general de Propaganda.

28. A Vic van dissertar durant l'any 1948 les següents persones: 18 de gener de 1948, Pere Font i Puig, «Mente en holocausto»; 15 de febrer de 1948, Crispín Ayala Duarte, «Influencia de Balmes en la América española»; 14 de març de 1948, Ángel González Álvarez, «La metafísica de Balmes»; 25 d'abril de 1948, José Corts Grau, «Balmes y el horizonte europeo»; 9 de maig de 1948, Fernando Serrano Misas, «Ideas dominantes en el pensamiento de Balmes durante los últimos tiempos de su vida»; 16 de maig de 1948, Eloy Bullón Fernández, «La filosofía política de Balmes»; 13 de juny de 1948, Carlos Ruiz del Castillo, «El buen sentido en la filosofía y en la política de Balmes»; 9 de juliol de 1948, José Larraz López, «Balmes conciliador de las fuerzas antirrevolucionarias»; 12 de setembre de 1948, Salvador Cuesta, «Balmes, maestro de su tiempo y del nuestro»; 14 de novembre de 1948, Antonio García Figar, «Crítica filosófica de lo religioso en Balmes»; 8 de gener de 1949, Miguel Oromí, «El concepto de ciencia en Balmes». Aquest conjunt de conferències —llevat la de Miguel Oromí que es va publicar a la *Revista de Filosofía*— es van incloure, amb algun afegit més com la d'Esteban Bilbao, en el llibre, aparegut vint-i-quatre anys després, *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972.

29. El programa d'aquest Congrés fou molt extens, i es va perllongar al llarg d'una setmana, del dilluns 4 d'octubre de 1948 en què es va inaugurar al paranimf de la Universitat de Barcelona, sota la presidència del ministre d'Educació Nacional José Ibáñez Martín, fins al diumenge dia 10 d'octubre en què es va clausurar a Vic. Es va programar una visita al barri gòtic de Barcelona i una excursió a Montserrat que es va dur a terme el dijous dia 6. La major part de les sessions de treball van tenir lloc a les dependències de Balmesiana de Barcelona. Les quatre seccions del Congrés van abordar els següents temes: 1) el problema del coneixement; 2) ciència i filosofia; 3) metafísica; 4) Suárez i Balmes en la història de la filosofia.

30. *Catálogo de la Exposición Bibliográfica Balmesiana*, organizada con motivo del I Centenario de la muerte de Jaime Balmes con la colaboración de la Sección de Historia de la Filosofía Española del Instituto Luis Vives, de Filosofía, del CSIC. Barcelona: Casa Provincial de Caridad, 1948. Aquest catàleg consta de dues parts. La primera —de M. D. Cabré i M. Farré— reuneix el catàleg de la biblioteca de Jaume Balmes, mentre que la segona part va ser elaborada pel professor Alexandre Sanvisens Marfull sobre les fonts bibliogràfiques de la doctrina filosòfica, apològica i social de Balmes, que va confeccionar a partir de la consulta de les Obres Completes de Balmes que havia preparat el P. Ignasi Casanovas.

Els actes que van tenir lloc els dies 8 i 9 de juliol de 1948 han quedat recollits en diferents llocs de manera que podem reconstruir el seu programa.³¹

Balmes en l'arquitectònica franquista

En aquells mateixos dies, l'inici de la Guerra Freda era una realitat que havia d'afavorir els interessos d'Espanya, tot i el distanciament de les potències aliades respecte al règim franquista. En efecte, el franquisme que durant els seus primers compassos havia girat en l'òrbita de l'Eix, a partir de 1943 —any que coincideix amb el centenari d'*El Criterio*, celebració que va comptar amb la presència a Vic de Romualdo de Toledo, un carlí que ocupava un alt càrrec al Ministeri d'Educació—³² es volia allunyar de les seves posicions feixistes per donar un nou rumb a la seva política. Convé tenir present que abans que es produís el febrer de 1943 l'atzucac del nazisme a Stalingrad, el règim —a banda de retirar la División Azul— havia substituït, el 3 de setembre de 1942, Ramón Serrano Suñer —un falangista amb arrels familiars catalanes, cunyat de Franco i filogermànic convençut— com a ministre d'Asseriors Exteriors pel general Francisco González-Jordana Sousa, un home més caut que va morir el 3 d'agost de 1944. Llavors la diplomàcia espanyola va recaure en les mans de José Félix de Lequerica, que havia estat ambaixador davant del govern francès del general Pétain a Vichy, per bé que les seves responsabilitats al capdavant del Ministeri

31. Al capvespre del dia 8 de juliol, i després d'una recepció a l'Ajuntament de Vic, les autoritats es van desplaçar fins al Palau episcopal. A les deu de la nit va tenir lloc un acte d'homenatge a Balmes davant de la seva tomba en el claustre de la catedral. El matí del dia 9 de juliol es van oficiar sengles misses, primer a la cambra on va morir Balmes, i després una altra de *rèquiem* a la catedral. La conferència anual commemorativa de la mort de Balmes va ser pronunciada per José Larraz, exministre i membre dels propagandistes. La nota sobre aquests actes que va publicar la *Revista de Educación Nacional* (núm. 81, 1948) conclou amb aquestes paraules grandiloqüents, en sintonia amb l'ampul·lós llenguatge del règim franquista: «Balmes fue la gran figura de nuestra Patria que luchó contra la corriente de su época, contra el dejarse ir de aquel tiempo, inyectando a los españoles esa luz maravillosa de la fe en el porvenir, unida a la más firme esperanza».

32. Cinc anys abans del centenari de la mort de Balmes el 1948, van tenir lloc a Vic un seguit d'actes organitzats amb motiu del centenari d'*El Criterio* que van ser presidits per Romualdo de Toledo, director general de Primera Ensenyança, que va pronunciar la conferència final. En data 6 de febrer de 1943 es va constituir a l'Ajuntament de Vic una comissió encarregada de l'organització d'aquesta efemèride. En la corresponent resolució municipal es feia constar de manera expressa que «no en vano Menéndez y Pelayo calificó a su autor como el mejor educador de España y de su siglo», la qual cosa confirma el desig de refermar el sentit catòlic de l'educació de l'època. Durant el mes de juny de 1943 es van impartir a Vic diferents conferències, que tot seguit indiquem: el dia 6 de juny, Pere Font i Puig va parlar de «Balmes y las teorías científicas del siglo xx»; el dia 13 de juny, Ramon Roquer Vilarrasa va donar una conferència sobre «El sentido común en *El Criterio* de Balmes»; el dia 20 de juny, Pere Lisbona es va referir a «Una escuela de periodismo en *El Criterio* de Balmes», i, finalment, el dia 27 de juny, Tomàs Carreras Artau va tancar el cicle amb «Antecedentes y primores de *El Criterio* de Balmes». El dia 9 de juliol de 1943, després d'un ofici a l'església de la Pietat, va tenir lloc al Teatre Canigó, a les onze del matí, un solemne acte públic, que es va cloure amb la conferència que va impartir Romualdo de Toledo titulada «Balmes educador: *El Criterio* y la pedagogía española». A la tarda, els assistents van visitar les obres de reconstrucció de la catedral, el Museu Diocesà, la Biblioteca Popular i el temple romà. Un detall d'aquests actes, a banda del text de les cinc conferències, es pot trobar a la *Memoria de los actos celebrados en la ciudad de Vich en conmemoración del centenario de «El Criterio» de Balmes (1843-1943)*. Barcelona: Balmesiana, 1943.

van ser curtes atès que l'any 1945 va ser substituït —una vegada acabada la guerra— per Alberto Martín-Artajo Álvarez.³³ Probablement enlloc no se'ns presenta tan palesament la influència catòlica en la política franquista com durant el llarg període en què aquest diplomàtic —militant i dirigent de l'ACNP— va ocupar la direcció del Ministeri d'Afers Exteriors des del 20 de juliol de 1945 fins a l'any 1957, és a dir, durant els anys que van ser necessaris perquè Espanya sortís de l'aïllament internacional. De fet, Martín-Artajo —deixeble dels jesuïtes— provenia de l'Acción Católica i coneixia molt bé —gràcies al magisteri d'Ángel Herrera Oria (1886-1968)— l'obra balmesiana, tal com va reconèixer en la seva conferència «Los españoles, según Balmes», pronunciada el 9 de juliol de 1962: «Desde mi juventud tuve a Balmes por maestro», paraules que va repetir en la introducció a l'edició d'*El Criterio* que, anys després, va preparar la Biblioteca de Autores Cristianos.³⁴

A això es pot afegir que durant el franquisme *El Criterio* de Balmes es va convertir en un veritable èxit editorial, tal com ho demostren les continuades edicions que la casa Espasa-Calpe va fer d'aquest text dins de la seva col·lecció «Austral». El 5 de juny de 1939 va aparèixer la primera edició en aquesta col·lecció que es va reeditar els anys 1941, 1943, 1946, 1951 (dues vegades), 1956, 1960, 1964, 1968 i 1971, data en què es comptabilitza l'onzena edició.³⁵ La gran circulació d'aquesta obra posa de manifest que *El Criterio* era llegit per molts estudiants —en especial de batxillerat— de manera que una munió d'escoles recomanaven la seva lectura. D'alguna manera, podem afirmar que *El Criterio* —el centenari del qual l'any 1943 també es va commemorar a Barcelona—³⁶ es va convertir en una mena de propedèutica del recte pensar que va influir sobre diverses generacions de joves, la qual cosa confirma la seva vàlua pedagògica que va ser destacada per diferents autors en ocasió del centenari de la seva mort. Encara avui no és estrany trobar persones de certa edat que recorden haver llegit amb grat —atès el seu estil clar i planer, sempre alligador— aquesta obra de

33. José Félix de Lequerica va passar als Estats Units on va representar els interessos franquistes, i així va aconseguir el reconeixement d'Espanya pels Estats Units l'any 1951. Es pot concloure que aquest procés d'acostament d'Espanya als Estats Units es va consolidar definitivament l'any 1959, quan el 21 de desembre d'aquell any el president Dwight D. Eisenhower va aterrar a Madrid. En el discurs de Franco en la sessió inaugural de la tercera legislatura de les Corts espanyoles, pronunciat el 18 de maig de 1949, va manifestar el següent en relació a la política exterior: «Por eso si a Hispanoamérica nos lleva el corazón, a Norteamérica nos conduce el imperativo de la realidad».

34. Aquests mateixos mots encapçalen la presentació de la versió d'*El Criterio* que va preparar la Biblioteca de Autores Cristianos (Madrid, 1974). En aquest pròleg, Martín-Artajo manifesta que gràcies a Ángel Herrera es va iniciar en els estudis balmesians.

35. A això cal sumar les edicions especials que van fer, entre 1948 i 1950, diverses editorials (Fama, Selecta, Araluce, etc.) per aprofitar el renom que Balmes havia assolit de bell nou, a redós de la commemoració del centenari de la seva mort. Per tant, *El Criterio* es va convertir en una mena de *best-seller* en un context filosòfic dominat per la neoescolàstica i poc receptiu encara als nous corrents de pensament que procedien de l'exterior.

36. A la ciutat de Barcelona, Balmesiana va organitzar un cicle de conferències en què van participar Joan Manyà, Joaquim Maria de Nadal, Isidor Gríful, Joan de Déu Trias de Bes i Santiago Udina Martorell, que es van impartir entre els mesos de novembre i desembre de 1943. L'any següent van ser recollides en el llibre *Conferencias sobre «El Criterio» de Balmes, pronunciadas en los actos conmemorativos del Centenario de su composición, promovidas por Balmesiana, en noviembre-diciembre de 1943*. Barcelona: Editorial Balmes, 1944.

filosofia que llavors va servir per conformar el pensament de molts joves, no només catalans sinó també de la resta de l'Estat.³⁷

Però tornem als esdeveniments polítics i a la dinàmica del règim per constatar que el nacionalcatolicisme va suplantat —gradualment i no sense tensions— l'època blava del nacionalsindicalisme, malgrat que el Movimiento Nacional de la FET y de las JONS va mantenir la seva estructura i organització fins a les acaballes del règim.³⁸ El cert és que el catolicisme estava cridat —després de la capitulació d'Alemanya l'any 1945— a sustentar ideològicament el franquisme. De fet, es pot dir que —si més no parcialment— la dissort de Balmes rau en el fet que el franquisme va recórrer a la seva filosofia —i en especial al seu pensament polític— per justificar una política que pregonava la unitat política i religiosa d'Espanya. Potser ningú com José María de Pemán que, en referir-se a Balmes, va titllar-lo l'any 1949 de «*casamentero de reyes y de ideas*». En darrera instància, i d'acord amb aquesta visió, el Decret de l'any 1937 d'Unificació de la FET y de las JONS, que va promoure Serrano Suñer i que incloïa la comunió tradicionalista, trobava un antecedent en la solució dinàstica plantejada per Balmes en recomanar el matrimoni d'Isabel amb el seu cosí Carles VI, el comte de Montemolín, fill de Carles Maria Isidre, per tal de posar fi a les disputes dinàstiques de tan tristos records. Als ulls del franquisme, sempre crític amb la política liberal dinovena, Balmes representava la unitat d'esforços i de partits, enfront de la lluita de bàndols i faccions que havia suposat la implantació del règim liberal, situació que es va agreujar a partir de 1931 amb la proclamació de la Segona República.

No cal dir que el fet que Balmes s'allunyés de l'ideari social revolucionari, però defensés l'evolució de la societat sense estralls ni aldarulls, va determinar que el franquisme assumís aquest lema fins a convertir-lo en una mena de tòpic: evolució abans que revolució, idea que en aquell context polític de signe reaccionari es repetia a tort i a dret a fi de justificar el sistema polític que havia sortit triomfant de la Guerra Civil. Amb aquests antecedents, és lògic que la figura de Balmes passés a ocupar un punt central en la política del règim, sobretot des del moment que un seguit d'homes procedents de l'ACNP (Asociación Católica Nacional de Propagandistas) va ocupar diverses carteres ministerials. Així, entre els propagandistes

37. Balmesiana va oferir un premi de mil pessetes a la millor lliçó sobre *El Criterio*, donada per un mestre de primer ensenyament als seus alumnes, la qual cosa confirma aquesta dimensió pedagògica de l'obra més emblemàtica de Balmes que —com veiem— no només es va difondre entre els alumnes de batxillerat.

38. No obstant això, a les acaballes del règim franquista un dels seus teòrics més significats com va ser Gonzalo Fernández de la Mora insistia en la crítica balmesiana a l'estat liberal i al sistema dels partits polítics. Així ho va declarar en la conferència balmesiana pronunciada el 9 de juliol de 1974, que portava un títol inequívocament expressiu: *La crítica balmesiana del estado demoliberal*. Tot seguit reproduïm alguns fragments de la conclusió d'aquesta intervenció: «*La idea balmesiana del Estado estaba muy cerca de la tradicional. Propugnaba un poder real fuerte y un sistema representativo orgánico y cualificado... Pero el objetivo capital de la crítica balmesiana fueron los partidos políticos... Al condenarlos y preconizar su substitución por el consenso de la gran mayoría nacional, Balmes se definió de modo muy tajante. Su rotunda hostilidad al sistema de partidos le coloca indubitablemente frente al demoliberalismo... El testimonio de Balmes es una de las lecciones más dignas de ser meditadas por los españoles... Las situaciones se repiten. Hoy, como siempre, la Historia es la gran maestra de la vida de los pueblos*». A aquestes alçades, Balmes encara era cridat per refermar les bases d'un estat fort que es negava a acceptar les regles del parlamentarisme liberal.

cal esmentar José Larráz, que va ser ministre d'Hisenda entre els anys 1939 i 1941 (segons sembla va dimitir en reclamar una reforma fiscal que el règim no estava disposat a promoure) i que va dictar —després d'abandonar aquella cartera— la conferència de cloenda dels actes del centenari de la mort de Jaume Balmes que es van celebrar el 9 juliol de 1948: «Balmes, conciliador de las fuerzas antirrevolucionarias». Al cap i a la fi, feia un any que Espanya havia estat definida com una monarquia de manera que José Larráz ho va tenir fàcil per establir paral·lelismes entre la situació del temps de Balmes i aquella hora del franquisme. «*Para Balmes, la única manera de estabilizar en España un régimen monárquico capaz por sí solo de resistir a la Revolución, consistía, en la conciliación de las fuerzas antirrevolucionarias, es decir, de la mayor y mejor parte de militantes y simpatizantes del tradicionalismo y del moderantismo. Así podría llegarse a un poder político verdaderamente fuerte que, reflejando el poder social, no requiriera ni de transacciones vergonzosas con la Revolución, ni de influencias personales, ni, tampoco, del militarismo como principio de gobierno*».³⁹

Sembla clar, doncs, que el règim es va aprofitar de la immensa obra balmesiana, recopilada pel pare Casanovas i reeditada per la Biblioteca de Autores Cristianos en ocasió del centenari, per tal de refermar la catolicitat del règim. Encara que es va donar algun intent de vincular el pensament balmesià amb la doctrina política de la FET y de las JONS, tot presentant-lo com un antecedent —cosa que va plantejar, per exemple, José Cortés Grau, catedràtic de la Universitat de València que va preparar una antologia de Balmes que van publicar les edicions de la Falange—,⁴⁰ el cert és que aquesta operació va ser denunciada des dels mateixos rengles franquistes. En efecte, Elías de Tejada —un catedràtic carlí de la Universitat de Sevilla— no va dubtar en criticar, des de la tribuna del Congrés de Filosofia organitzat l'any 1948, aquest exercici de manipulació política.⁴¹

39. LARRAZ LÓPEZ, J. *Balmes, conciliador de las fuerzas antirrevolucionarias*. Discurso pronunciado en Vich el 9 de Julio de 1948, con ocasión del I Centenario de la muerte de Balmes. Vich: Portavella, 1948, p. 13. [Aquesta conferència també es va reproduir en el llibre *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 129-150.]

40. *Jaime Balmes. Antología*. Edición de José Cortés Grau. Madrid: Ediciones FE, 1942 (2a ed., 1944).

41. José Cortés Grau havia publicat l'any 1934 la seva tesi doctoral, titulada *Ideario político de Balmes* (Madrid: Ediciones Fax, 1934), amb una introducció del marquès de Lozoya, un dels líders del grup d'Acción Española. Als ulls dels monàrquics, Balmes representava una figura exemplar atès que defensava la unitat religiosa i monàrquica d'Espanya. A més, i aquestes són paraules del marquès de Lozoya en la presentació d'aquesta obra, «su unitarismo no era demasiado rígido, para lo que privaba en su tiempo. Balmes admite cierta autonomía administrativa y su sensibilidad romántica aboga porque se respeten las tradiciones y las costumbres regionales», encara que «Els segadors» sonen a oïdes del marquès com una expressió d'odi. «Si consiguiéramos algo semejante —escriu el marquès de Lozoya— España, una y diversa, volvería a ser una gloriosa realidad», formulació que contrasta amb l'Espanya «una, grande y libre» del franquisme. Així, en plena Segona República, Balmes serveix per legitimar la monarquia borbònica, tot acceptant alguns aspectes de la política de la casa d'Àustria, sempre respectuosa amb els drets històrics de cadascun dels territoris del seu vast imperi. En el seu estudi, Cortés Grau afirma que «estamos ante el filósofo de la unidad y de la sensatez», que es desmarca de l'esperit revolucionari, de manera que situa Balmes —sacerdot, tradicionalista i monàrquic— davant del pensament de José Ortega i Gasset que es va manifestar en contra de l'Església i de la monarquia, tot defensant una República que reclamava el paper dirigent de les minores intel·lectuals. Ben mirat, Jaume Balmes servia per justificar aquesta concepció monàrquica d'Espanya, a la vista de la seva dimensió reformista i no immobilitista ja que no convé «ni aceptar todo lo nuevo ni evocar todo lo antiguo» (p. 241). Si això és el que escrivia

Ultra les picabaralles entre els diferents intel·lectuals del franquisme al voltant de la significació de Jaume Balmes, no podem oblidar que després de les dues visites de Franco a Vic —esdevingudes els anys 1947 i 1949— l'any 1950 impartia la conferència balmesiana Ramón Serrano Suñer que, tot i que llavors semblava romandre al marge del règim, encara mantenia un notable poder i influència. Justament, un dels intel·lectuals més importants del moment —ens referim a Pedro Rocamora, director general de Propaganda— va donar compte i raó des de les pàgines de la *Revista Nacional de Educación* que dirigia dels actes del centenari balmesià i va publicar —l'any 1951— el text íntegre de la conferència de Serrano Suñer. En aquesta ocasió, com en moltes altres, i a manca d'un coneixement filosòfic aprofundit, es va recórrer de bell nou a l'ús del tòpic. Per tant, Balmes fou —a mans de Serrano Suñer— un magnífic pretext per fer circular clixés d'una oratòria buida i carrinclona, en què comparava Jaume Balmes amb Joan Prim: «¡Ahí es nada señores! La Cataluña de Balmes, la Cataluña de Prim. La Cataluña del Bruch... Esto es, ¡la auténtica Cataluña que tanto será siempre como decir una de las tierras más españolas de España!».

Naturalment, que ambdós personatges —Balmes i Prim— representaven la fusió del sacerdoci i de la milícia, de l'Església i de l'exèrcit, dos dels pilars sobre els quals es fonamentava el règim franquista.⁴²

Tot amb tot, els militants de l'Acció Catòlica que, des d'abans de la Guerra Civil, havien manifestat la seva predilecció per Balmes, van ser els que es van llançar durant la postguerra al rescat editorial de la seva obra completa que es va publicar a la Biblioteca de Autores Cristianos i, el que no és menys important, a recuperar el pensament balmesià com a clau de volta de l'edifici ideològic del règim franquista. Fou així com els propagandistes —tot superant la pugna entre els falangistes i els carlins— van imposar el seu criteri que, al capdavall, va servir perquè l'Estat assolís una orientació catòlica, sense desaparèixer —això sí— molts dels tics de la Falange. Es tractava, doncs, d'una curiosa cohabitació, ja que si bé el règim no havia trencat amb els principis del Movimiento, els propagandistes —una veritable elit de poder en aquells anys— van poder exercir una destacada influència per temperar les pretensions revolucionàries i paganitzants del falangisme de primera hora.

De tal faisó que Jaume Balmes —cent anys després de la seva mort— va prestar un veritable servei a la història d'Espanya, per bé que aquest sacrifici —posar-se al servei de la legitimació d'un règim polític com el franquista— comportaria a

José Cortés Grau l'any 1934, no sobta que Francisco Elías de Tejada —en la seva comunicació al Congrés de Filosofia de l'any 1948, titulada «Balmes y la tradición política catalana (Interpretación nueva del pensamiento político balmesiano)»— manifestés el següent: «¿No hemos visto, incluso, el peregrino caso de algún profesor español que en 1934 escribía un libro para considerarle soldado en la empresa de reconquista intelectual de España, que quiso ser, bajo signos de monarquismo actuante, el grupo de Acción Española, decirnos once años más tarde, en 1945, que su pensamiento político se reduce a intentar anteceder al de José Antonio Primo de Rivera en el afán de descubrir por las mismas vías la que llama ahora eterna metafísica de España? Me refiero al catedrático de la Universidad de Valencia José Cortés Grau» (*Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949, volum tercer, p. 132-133).

42. SERRANO SUÑER, R. «Balmes, filósofo del buen sentido». *Revista Nacional de Educación*, núm. 100, año XI, segunda época (1951), p. 9-24.

la llarga la seva pròpia dissort en quedar arraconat més enllà dels cercles estrictament filosòfics i eclesiàstics. Primer van ser els tecnòcrates els qui, quan van arribar al poder a la dècada de 1960 —tot substituint la influència que havien exercit fins llavors els propagandistes—, es van oblidar de la seva obra.⁴³ Més tard, i durant la transició democràtica de la dècada de 1970, Balmes va ser una figura llastada i oblidada per les noves generacions. El seu nom —per desgràcia de Balmes, Vic i la filosofia catalana— va quedar vinculat als temps més foscos i durs del franquisme. Però no avancem esdeveniments i anem a pams.

Balmes, entre falangistes i carlins

Encara que Balmes va ser lloiat i distingit pel franquisme, no tots els corrents o famílies del règim el tenien com a referent. Així, els falangistes que des d'abans de la Guerra miraven a Alemanya i a Itàlia, no havien inclòs Balmes en el seu univers ideològic. Efectivament, ni José Antonio Primo de Rivera —tot i manifestar-se catòlic—, ni Ramiro de Ledesma Ramos, creador de les JONS, i encara menys Ernesto Giménez Caballero —un dels teòrics més aguts de nacionalsindicalisme— van destacar els mèrits de Balmes. Per uns representava la decadència del sistema liberal del segle XIX, per uns altres procedia d'una Catalunya que —després de la deriva separatista— calia negligir i anorrear. Amb aquests antecedents, l'intel·lectual modèlic de la nova Catalunya falangista no podia ser Balmes, sinó el poeta Joan Boscà, aquell que va renunciar a escriure en català a benefici i glòria de les lletres castellanes. Fins i tot algú com Eugeni d'Ors —addicte al règim del 18 de juliol— despertava suspicàcies. Tant és així que Giménez Caballero que en el seu llibre *Amor a Cataluña* (1942) va condemnar a la foguera pel seu catalanisme a Tomàs Carreras Artau, diputat de la Lliga que es va convertir en un franquista convençut, va salvar de la crema —en darrera instància— a Xènius, gràcies a la conducta dels seus fills que havien participat en la Guerra Civil al costat de les tropes nacionals i que, poc després, van formar part de la División Azul, capitanejada pel general Agustín Muñoz Grandes.

En relació al nucli carlí —que en aquells moments utilitzava *El Correo Catalán* com a portaveu—⁴⁴ podem dir que es va il·lusionar inicialment amb la possible restauració d'una monarquia carlista, per bé que —amb el pas del temps— aquesta aspiració va restar en un segon terme. Paga la pena esmentar que Josep Miquel i Macaya —il·lustre erudit vigatà— va publicar a les pàgines d'*El Correo Catalán* l'editorial del dia 9 de juliol de 1948 i, el dia següent, va escriure un article titulat «Humanismo balmesiano», en què es posa en relleu el gran valor harmònic que ofereixen la vida i l'obra de Balmes.⁴⁵ De fet, alguns personatges significatius

43. Amb tot, l'any 1969 el català Albert Ullastres —destacat membre de l'Opus Dei i exministre de Comerç— va impartir la conferència balmesiana d'aquell any titulada «Elogio del Sentido Común».

44. Claudio Colomer Marqués, director d'*El Correo Catalán*, va abordar durant aquelles dates diverses vegades el pensament de Balmes, tot destacant la seva dimensió periodística. A banda d'impartir algunes conferències fins i tot radiades, va publicar diferents articles al diari que dirigia. En concret, en l'edició del 27 de juny de 1948 va tractar el tema de l'existencialisme, i es va referir a Sartre i a Balmes.

45. Durant aquell any de 1948 Josep Miquel i Macaya va publicar diversos treballs balmesians tant a Vic (*Ausona, Boletín del Centenario de Balmes*) com a Barcelona (*Solidaridad Nacional, El Correo Catalán*). L'estudi «Valor educativo del "Criterio" de Balmes», publicat a *Ausona* l'1 de maig de 1948,

del carlisme van ser convidats a dictar la conferència balmesiana que cada any es dona a Vic, el dia 9 de juliol, tot coincidint amb la data del traspàs de Balmes. Així, per exemple, Ramon Baucells —canonge de la catedral de Barcelona— va pronunciar la conferència de l'any 1940, quan es commemorava el quart centenari de la fundació dels jesuïtes, amb el següent títol: «Balmes y el nacionalismo español». De fet, el va presentar com a model de la unitat, base de tota la ideologia balmesiana: unitat religiosa, unitat geogràfica i unitat governativa o política. En realitat, es tracta d'un llarg discurs en què l'autor sintetitza la visió tradicionalista del pensament balmesià: amor de Balmes a Espanya —«*su nacionalismo español no era otro que el que con sus preciosas vidas acaban de conquistar y engrandecer los hijos de España, sabiamente dirigidos por el invicto Caudillo, jefe del Estado Español, el Generalísimo Franco*» (p. 7)—; la importància de la unitat religiosa d'acord amb els principis de la comunió tradicionalista —«*esta unidad religiosa es, en el sentir de Balmes, la fuerza más racial, poderosa y característica del pueblo español*» (p. 16)—; Balmes és contrari al separatisme i, per tant, partidari de la unitat geogràfica —«*según él, el separatismo e independencia de Cataluña de la nación española es un absurdo, una injusticia, es irrealizable, insubsistente e infructuoso*» (p. 18)—; Balmes és partidari d'un sa regionalisme espanyol que s'allunya d'una posició secessionista i així salvaguarda la unitat política per damunt de tot, al marge de la lluita de partits, alhora que reivindica un poder fort i estable que troba la seva clau en la monarquia —«*esa unidad gubernativa, ese poder fuerte, vigoroso, estable y nacional lo encarnaba Balmes en el gobierno monárquico*» (p. 28)—; d'una monarquia hereditària i representativa que no bandeja la solució balmesiana al problema de les guerres carlistes, amb la qual cosa els drets dinàstics carlins adquirien una nova actualitat, més encara si es té en compte que —segons el conferenciant— Balmes hagués donat suport sense dubtar a Franco.⁴⁶

Un altre exponent del sector tradicionalista el trobem en Luís Argemí de Martí —president de la Diputació de Barcelona entre el mes de desembre de 1943 i el mes de gener de 1946— que l'any 1942, en pronunciar la conferència balmesiana d'aquell any, va afirmar que «*en la actualidad España se halla en un período constituyente y que se necesita el esfuerzo de todos sus hijos para reconstruirla y que la sabiduría de un ideario político lo hemos seguramente de encontrar en la magnífica herencia doctrinal que Balmes nos legó...*».⁴⁷ En el seu parlament Luís Argemí de Martí insistia en la importància de la religió com a garant de l'imperi de l'esperit —«*el verdadero imperio del espíritu no puede conseguirse sin la práctica sincera de la Religión: luego la Religión es un elemento necesario para corregir a un pueblo desorganizado y en estado anárquico*» (p. 11)—,

va ser premiat als Jocs Florals de Santa Madrona. Al marge d'aquesta anècdota, el que aquí interessa remarcar és la coincidència temàtica de diferents autors en destacar la dimensió pedagògica d'aquesta obra balmesiana. Tant és així que el capítol quart del llibre de Felio A. Vilarrubias *El Doctor de Ausona* (Barcelona: Subirana, 1950) també tracta del valor pedagògic d'*El Criterio*.

46. BAUCELLS SERRA, R. *Balmes y el nacionalismo español*. Conferència leída en la sesión que la ciudad de Vich dedica todos los años a su preclaro hijo, el día 9 de julio de 1940, organizada por su Excmo. Ayuntamiento. Vich: Tipografía Portavella, 1940.

47. ARGEMÍ DE MARTÍ, L. *Materiales balmesianos para la reconstrucción nacional*. Vich: T. Portavella, 1942, p. 5.

a la vegada que destaca l'empremta balmesiana en el règim franquista en posar en relleu la fortalesa de la unitat que es deriva del projecte d'enllaç matrimonial per finalitzar les disputes dinàstiques. Si la Guerra Civil havia estat una empresa d'esforços i sacrificis, els carlins havien contribuït amb escreix al seu èxit en la línia de Zumalacárregui, Vázquez de Mella i Víctor Pradera, és a dir, de l'acció i del pensament. Val a dir, a més, que aquests darrers van abonar les files carlistes per ingressar en el partit Acción Española, de manera que van acabar per acceptar els drets dinàstics d'Alfons XIII.

Justament un carlista com Esteban de Bilbao y Eguía —llavors president de les Corts— va pronunciar la conferència de clausura, el 9 d'octubre de 1948, del Congrés Internacional de Filosofia, tot dissertant sobre «Jaime Balmes y el pensamiento filosófico actual». La retòrica del conferenciant és ben notòria en afirmar, per exemple, que Balmes és el filòsof del sentit comú i, ahora, el filòsof del bon sentit. A banda de posar en relació el pensament de Balmes amb la Llei de Successió, aprovada en referèndum l'any 1947, Esteban Bilbao apel·lava a Balmes per lluitar, d'acord amb l'espiritualisme cristià, contra els perills del materialisme i els estralls de la tècnica. «*Si el mundo y el hombre han de salir del caos en que naufragan, esclavos de la materia y víctimas de la fuerza, no existen otros caminos que los del espiritualismo cristiano*». ⁴⁸

Des d'un punt de vista doctrinal, té més relleu l'aportació del professor Francisco Elías de Tejada que —després de revisar críticament les diferents interpretacions que s'havien fet del pensament balmesià durant els primers compassos del franquisme— va donar una interpretació política de l'herència de Balmes. Així es va distanciar de manera expressa de la posició de José Corts Grau al qual va censurar la seva evolució sobre la figura de Balmes, que l'any 1934 havia presentat com un element fonamental per vivificar la doctrina monàrquica del grup Acción Española i que l'any 1945 situava com un antecedent de José Antonio Primo de Rivera. Enfront d'aquests oportunismes, Francisco Elías de Tejada —en la seva comunicació al Congrés Internacional de Filosofia de 1948— sostenia que «*en Balmes perviven las características de la tradición política catalana, tal como fue definida en el momento de madurez nacional que significan los juristas del siglo XV, voces de las aspiraciones de la burguesía barcelonesa. O, en otras palabras, Jaime Balmes es un pensador político eminentemente catalán por el estilo cogitativo, es un eslabón más confirmador de mi teoría de que el legado histórico de Cataluña consiste en la aplicación del seny a las fórmulas de ordenación política, con la secuela de un sistema de gobierno libre, centrado en las clases medias, cuyo poder es el dinero; antimilitarista, con autoridades circunscritas dentro de ámbitos legalmente definidos, basado en una política, receloso de la democracia y despectivo de la nobleza de sangre, monárquico y ceñido a las leyes*». ⁴⁹

48. BILBAO EGUÍA, E. *Jaime Balmes y el pensamiento filosófico actual*. Conferencia de clausura del Congreso Internacional de Filosofía con motivo de los centenarios de Suárez y Balmes. Vich: Junta del Centenario, 1948. [Aquesta conferència també es va incloure en les actes del *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949, volum tercer, p. 585-596. Anys més tard, es va afegir igualment en el llibre *Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes*. Vich: Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 273-285.]

49. ELÍAS DE TEJADA, F. «Balmes y la tradición política catalana (Interpretación nueva del pensamiento político balmesiano)». A: *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid, 1949, volum tercer, p. 133-134.

En qualsevol cas, els elements carlistes van acabar per acceptar les regles de joc del franquisme i, per tant, la restauració monàrquica a través del nét d'Alfons XIII, el príncep Joan Carles. Tant és així que Joaquín Bau Nolla —un català que va arribar a ser president del Consejo de Estado— en la seva conferència balmesiana pronunciada l'any 1967 renunciava a qualsevol disputa dinàstica, després de destacar la significació de Balmes a favor de la monarquia, de la unitat religiosa i de la unitat política d'Espanya. «*El sentimiento monárquico de Balmes, está a salvo de cualquier servidumbre dinástica. El insigne vicense sitúa la institución muy por encima de las personas que la representan y sabe lo trágico que resulta modificar este condicionado, por propia experiencia de las luchas de su época. Para Balmes el sentido de continuidad, en la que debe cimentarse la firme unidad de un pueblo, radica en la institución monárquica, al margen de la anécdota sucesoria; y estima que el contenido jurídico constitucional debe ser quien preserve al Trono de las acechanzas de la insidia y de las ambiciones perturbadoras de las minorías discordantes, garantizándose con ello al pueblo español el pleno disfrute de sus legítimas libertades y derechos*». ⁵⁰

Balmes i els propagandistes

Tal com hem indicat, sabem que Balmes va despertar l'interès de la majoria de les famílies i corrents ideològics que configuraren el ventall de forces que constituïen el franquisme. Ben mirat, els monàrquics d'Acción Española, els partidaris de la causa carlina, els catòlics —en especial, els procedents de l'ACPN que havia estat fundada l'any 1909— i, nogensmenys, els elements vinculats a Francesc Cambó, van defensar la figura de Balmes que, a més a més, havia desvetllat el respecte i l'admiració d'una figura cabdal del franquisme com va ser Àngel Herrera Oria, primer president i líder dels propagandistes, periodista que havia promogut *El Debate* (1911-1936) i que, després de fer-se sacerdot en els primers compassos del règim, va endegar empreses editorials com la BAC (Biblioteca de Autores Cristianos) i iniciatives periodístiques com el diari *Ya*, tot arribant a ser bisbe i cardenal. ⁵¹ Val a dir que gràcies al seu magisteri el pensament de Balmes s'ha mantingut viu —fins avui mateix— en aquells cercles intel·lectuals catòlics, sobretot madrilenys, que —d'una o altra manera— se senten hereus del pensament del jesuïta Àngel Ayala (1867-1960). ⁵²

Sense forçar massa les coses, es pot establir un pont entre els propagandistes i els seguidors de Francesc Cambó, una relació que venia de lluny, més encara si

50. BAU NOLLA, J. *Balmes en la problemática del siglo XIX*. Vic: Anglada, 1967, p. 20.

51. Abans de la Guerra Civil, el pare Miquel d'Esplugues en un article publicat l'any 1930 en què comentava el llibre de J. M. Ruiz Manent *Balmes, la libertad y la constitución* (1929), denunciava aquest ús i abús que es feia de Balmes des de les pàgines de *El Debate*. «Trobem sàviament oportunista el rotatiu madrileny quan afirma que Balmes hauria d'ésser com una Bíblia amb notes per a Espanya o la resta d'Espanya; però potser pretén que sigui una Bíblia protestant per a Catalunya? En bé o en mal la Catalunya d'avui no s'assembla a la de Balmes. Us l'imagineu un Balmes reculador ultrancer de prop d'un segle en la vida d'un poble, més que més del seu poble?» («La vocació política de Balmes». *Estudios Franciscans*, any XXIV, núm. 344 (gener-març 1930), p. 47).

52. També el jesuïta Tomás Morales (1908-1994) —deixeble igualment del P. Àngel Ayala— es va referir repetidament a Jaume Balmes en les seves obres de caràcter pedagògic (*Vida y obras de Tomás Morales, SJ. Obras pedagógicas*. Madrid: BAC, 2008).

es té en compte que en els anys anteriors a la proclamació de la Segona República ja existien concomitàncies entre ambdós corrents ideològics. En la seva biografia sobre Ángel Herrera, García Escudero destaca el possibilisme i el regionalisme del dirigent dels propagandistes que —a més de veure en Balmes un pensador anticentralista— es va apropar al líder de la Lliga.⁵³ Aquesta simpatia vers Cambó és confirmada pel bisbe Josep Maria Guix que, entre 1962 i 1967, va ser un directe col·laborador d'Ángel Herrera.⁵⁴

En realitat, a Madrid i a Barcelona eren molts els que es disputaven un espai de centre —quasi inexistent— per la sempiterna disputa entre dretes i esquerres. A Madrid, els propagandistes sota la direcció d'Ángel Herrera Oria manifestaven el seu reconeixement vers Balmes, a la vegada que —d'acord amb Menéndez Pelayo, que va exaltar les virtuts de la filosofia balmesiana en la clausura del Congrés Internacional d'Apologètica de l'any 1910— es postulaven com els representants de la veritable Espanya de centre, un terreny que volien arrabassar a la gent de la Institución Libre de Enseñanza dirigida primer per Francisco Giner de los Ríos i, més tard, per M. B. Cossío.⁵⁵

Així és que l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP) aspirava a ser una alternativa a la influència ideològica i pedagògica institucionista que procedia directament de Giner i que —en ocasions— s'ha plantejat com una tercera via per a la història d'Espanya sobre la base de la formació de minories selectes, model que després altres instàncies —per exemple, l'Opus Dei fundat l'any 1928— també van seguir i imitar. De fet, l'arquitectònica de les tres Espanyes —més enllà del simplisme de les dues Espanyes— ha estat un recurs emprat sovint. Així, i enfront de les dues Espanyes que va cantar Antonio Machado, es dibuixava la viabilitat d'una tercera Espanya de signe liberal, que volia superar la pugna ideològica i política entre les dretes i les esquerres. Fet i fet, aquest espai de centre sempre ha estat molt cobejat a Madrid pels pensadors liberals que, des d'Ortega y Gasset fins a Gregorio Marañón, sense oblidar el nucli institucionista de Giner de los Ríos, estaven cansats de les tensions que s'havien iniciat en el temps de la Il·lustració, que havien perdurat al llarg del segle XIX amb les revoltes carlines i que van desencadenar la Guerra Civil de 1936.

53. GARCÍA ESCUDERO, J. M. *De periodista a cardenal. Vida de Ángel Herrera*. Pròleg de Mons. Josep Maria Guix Ferreres. Madrid: BAC, 1998.

54. En parlar d'Ángel Herrera, el que fou bisbe de Vic escriu: «Abundaba en los elogios (a Cambó, a los hermanos Artajo, a Ruiz Giménez), y cuando alguien perdía su confianza, lo que hacía era irle apartando de forma gradual y silenciosa» (GARCÍA ESCUDERO, J. M. *Conversaciones sobre Ángel Herrera*. Madrid: BAC, 1986, p. 307).

55. Malgrat que són ben conegudes, no ens podem estar de reproduir les paraules que Marcelino Menéndez y Pelayo va pronunciar a Vic l'any 1910 en què contrastava Balmes amb Krause: «¿Qué distinta hubiera sido nuestra suerte si el primer explorador intelectual de Alemania, el primer viajero filósofo, que nos trajo noticias directas de las universidades del Rin, hubiese sido Don Jaime Balmes y no Don Julián Sanz del Río! Con el primero hubiéramos tenido una moderna escuela de filosofía española, en que el genio nacional, enriquecido con todo lo bueno y sano de otras partes, y trabajando con originalidad sobre su propio fondo, se hubiese incorporado en la corriente europea, para volver a elaborar, como en mejores días, algo substantivo y humano. Con el segundo caímos bajo el yugo de una secta lóbrega y estéril, servilmente adicta a la palabra de un solo maestro, tan famoso entre nosotros como olvidado en su patria» (MENÉNDEZ Y PELAYO, M. *Dos palabras sobre el Centenario de Balmes*. Discurso leído en la sesión de clausura del Congreso internacional de Apologètica. Vich: Imprenta G. Portavella, 1910, p. 8-9).

Aquesta aspiració per fer-se amb el control de l'espai de centre, on se situava la gent de la Institución Libre de Enseñanza, també va ser disputat pels sectors liberals de l'Església que es volien oposar al laïcisme institucionista. En aquesta direcció, Ángel Herrera Oria dibuixa en el seu ideari polític una tercera Espanya a mig camí entre «una España detenida, aferrada a lo antiguo, cristalizada en lo tradicional, entendida, por otra parte, la tradición muchas veces en formas viciosas y mezquinas» i «otra España, por el contrario, desconocedora o poco estimadora de los valores de la raza, ajena al sentido íntimo de nuestra peculiar constitución nacional».⁵⁶ Mentre José Castillejo en el seu exili a Anglaterra va escriure aquella *Guerra de ideas en España* (1937), Ángel Herrera Oria perseguia evitar justament la confrontació entre dretes i esquerres, per bé que la dinàmica històrica el va enquadrar en els rengles franquistes, amb la qual cosa va caure en el bipartidisme que volia evitar.

Consignem això per remarcar que aquesta tercera Espanya —segons Herrera Oria— no es troba representada per la Institución Libre de Enseñanza i la tradició krausista, sinó per una Espanya que ha tingut diversos noms. «La tercera España se llamó en la primera década del siglo XIX Jovellanos. Jovellanos, comprensivo y magnánimo, enérgico y bondadoso a la par. Una de las figuras más amables de nuestra historia. La tercera España se llamó, a mediados de siglo, Balmes. Y en el último cuarto de siglo, en el orden político, se llamó Cánovas. Y en el cultural, Menéndez Pelayo».⁵⁷ Per tant, ens trobem davant d'una interpretació que situa Balmes —que és preferit a Donoso Cortés— enfront de Julián Sanz del Río i que opta a favor de Menéndez Pelayo en detriment de Francisco Giner de los Ríos. Segons es desprèn d'aquesta actitud, les referències a Balmes sovintegen en les obres d'Ángel Herrera Oria que es lamenta de la poca influència que exercia sobre una Catalunya que vindicava la seva identitat cultural i política. A les pàgines d'*El Debate*, Herrera Oria —segons el qual Balmes inicia l'escola tradicionalista de la política espanyola— va escriure coses com aquestes: «Si la juventud de Cataluña hubiese estudiado los diez tomos de escritos políticos de Balmes no se hubiera dejado embaucar fácilmente por ninguna clase de separatismo espiritual».⁵⁸

A parer d'Ángel Herrera Oria, l'Espanya dinovena no estava preparada per comprendre el missatge de Balmes que va utilitzar la premsa com a vehicle per difondre les seves idees. Així, Herrera Oria destacava l'any 1956 la contribució de Balmes com a gran i genial periodista, que va saber lluitar sense agressivitat per les seves idees: «Por eso es extraño que Menéndez Pelayo, que tanto le estimaba, no lo advirtiera. Muchos creen que ése será el aspecto de Balmes que perdurará. Fue un honor del periodismo católico español».⁵⁹ No hi ha dubte que la dimensió periodística de Balmes fou un dels aspectes que més va atreure a Ángel Herrera Oria que va potenciar, en el segle XX, les estratègies i instàncies editorials que Balmes havia posat en marxa en el segle anterior.

56. HERRERA ORIA, Á. *Meditación sobre España*. Introducción y sistematización por Juan Luis de Simón Tobalina. Madrid: BAC, 1976, p. 221-222.

57. HERRERA ORIA, op. cit., p. 222.

58. GARCÍA ESCUDERO, J. M. *El pensamiento de «El Debate»*. Un diario católico en la crisis de España (1911-1936). Madrid: BAC, 1983, p. 1.171.

59. GARCÍA ESCUDERO, J. M. *El pensamiento de Ángel Herrera*. Antología política y social. Madrid: BAC, 1987, p. 266-267.

Si l'Espanya institucionista tingué a Catalunya un seguit de defensors (Joaquim Xirau, Cassià Costal, Rafael Campalans, etc.), l'Espanya que encoratjaven els propagandistes va trobar a casa nostra un referent en la gent de la Lliga i, molt especialment, en Francesc Cambó. De fet, no pot sobtar aquest fet si considerem que Cambó va patrocinar diverses obres de caràcter religiós de manera que el seu culturalisme no es va limitar al món clàssic, sinó que també es va obrir al cristianisme, tot finançant —com hem vist— les pintures de Sert a la catedral de Vic alhora que promovia la Fundació Bíblica de Catalunya. Per una altra banda, la seva posició inequívocament catalanista s'esmuny políticament dels extrems, la qual cosa el va fer amable als ulls dels propagandistes, tal com reconeixia l'any 1968 Ángel Herrera Oria: «Tuve la oportunidad de tratarlo íntimamente y sé que era un adelantado del europeísmo, no un separatista. Él propugnaba hace cincuenta años una Europa unida, sin rivalidades ni rencores, porque de no ser así sería absorbida por Norteamérica. Pero Francisco Cambó, además de ser un excelente político y eminente economista, era un alma grande y profundamente cristiano».⁶⁰

Potser no sigui exagerat concloure que el manteniment de l'obra de Balmes en els ambients madrilenys es deu al suport dels propagandistes que van veure en els vèrtexs del triangle format per Balmes, Cánovas i Ángel Herrera Oria, tres homes per resoldre els problemes de l'Espanya contemporània. Balmes seria el filòsof, que conforma un pensament amb criteri i sentit comú al marge de modes de procedència estrangera i que tendeix a la unitat. Al seu torn, Cánovas representa el polític que dóna sentit al règim de la Restauració borbònica a partir de la Constitució de 1876 que va garantir —com a mínim sobre el paper— l'alternança de partits entre conservadors i liberals. Finalment, Ángel Herrera Oria —deixeble predilecte del P. Ángel Ayala— sintetitzava l'interès i la preocupació per la formació de minories selectes que, des de dalt, contribuïssin a la reforma de l'Espanya contemporània a partir d'una posició catòlica que va intentar frenar el pes i la influència de la Institución Libre de Enseñanza que es deixava sentir en tots els òrgans i instàncies de l'Estat i, molt especialment, en la Junta para Ampliación de Estudios que —en darrer terme— supervisava la concessió de beques per estudiar a l'estranger.

En aquesta via d'una Espanya catòlica, dirigida pels propagandistes, la referència balmesiana constitueix una fita ineludible. Aquí podem anotar el cas d'Ernesto la Orden Miracle —diplomàtic del règim franquista, nascut l'any 1911 i que a París va tractar amb intel·lectuals catalanistes—⁶¹ que va començar la seva carrera periodística a *El Debate*, durant el temps de la Segona República. A instàncies d'Ángel Herrera —que era director del diari— va llegir l'obra completa balmesiana, alhora que el va esperonar a escriure un llibre sobre la dimensió política de Balmes, cosa que va fer l'any 1942.⁶² Efectivament, el llibre de La Orden —titulat

60. GARCÍA ESCUDERO, *El pensamiento de Ángel Herrera...*, op. cit., p. 273-274.

61. Octavi Saltor en la seva conferència balmesiana de 1978 comenta que aquest diplomàtic el va portar diverses vegades a la Biblioteca Espanyola de París, quan Ernesto la Orden era primer secretari de l'ambaixada. De ben segur que en aquelles converses i trobades devia sortir el nom de Balmes, l'admiració pel qual compartien els propagandistes i els elements catalanistes procedents de la Lliga.

62. GARCÍA ESCUDERO, *Conversaciones sobre Ángel Herrera*, op. cit., p. 342.

Jaime Balmes, político— s'inscriu en el marc de les nombroses lectures polítiques de l'obra balmesiana que es van fer durant els primers compassos del règim franquista. Aquest llibre va aparèixer dins la col·lecció «Pro-Eclesia et Patria», nom que indica clarament la voluntat de conjuminar el catolicisme amb el sentiment patriòtic d'una Espanya que trobava en l'eclecticisme balmesià —o millor dit, en la seva tendència a la unitat— un referent de primer ordre, en situar-se al bell mig del capitalisme liberal i del comunisme, de manera que —d'acord amb aquesta interpretació— Balmes s'anticipava a la doctrina social de l'Església que quedava recollida en el *Fuero del Trabajo*.⁶³ Ben mirat, segons això, Balmes era manipulats ideològicament per molts dels que volien justificar el règim sorgit de l'aixecament militar del 18 de juliol i, el que no és menys important, buscaven en el seu pensament un antecedent dels trets del règim: de la política d'unificació entre falangistes i requetès, de la labor legislativa del nacionalsindicalisme i, fins i tot, que Balmes constituïa un precursor del pensament de José Antonio Primo de Rivera. Per tant, Balmes era considerat una mena de visionari que es va anticipar als problemes que afectaven la història d'Espanya, tot aplicant als grans mals unes solucions quasi miraculoses que —a més a més— es podien inserir en el pla de la providència divina.⁶⁴

Ni que sigui una anècdota —per altra banda ben significativa— va ser un propagandista com José María García Escudero —especialista en cinema que va divulgar a bastament l'obra de l'ACNP i el pensament d'Ángel Herrera Oria— el que va obtenir l'any 1948 el Premi Nacional de periodisme pels seus escrits sobre Balmes.⁶⁵ Tampoc no és casual que García Escudero —que pertanyia al cos jurídic de l'exèrcit de l'aire— fos l'encarregat de la instrucció del cas del cop d'estat del tinent coronel de la Guàrdia Civil Antonio Tejero Molina, del 23 de febrer de 1981, que va posar setge a la incipient democràcia espanyola, en plena transició. Fet i fet, no ha d'estranyar aquesta responsabilitat si tenim en compte que el president Leopoldo Calvo Sotelo també havia estat militant propagandista. Ras i curt: la recuperació de la filosofia balmesiana i l'organització de les commemoracions dels actes del centenari de la mort de Jaume Balmes, entre els anys 1948 i 1949, es deuen en gran part a l'acció i protagonisme dels propagandistes que van recórrer a

63. «No era un demócrata en el sentido moderno, cerradamente político, y no acabó de tener fe en las instituciones representativas creadas por la democracia. Aunque la frase ya tenga condiciones de tópico, de él se puede decir exactamente que no admitió el gobierno del pueblo por el pueblo, pero sí defendió constantemente el gobierno del pueblo por los mejores, con alguna intervención del mismo pueblo, para beneficio de la nación» (LA ORDEN, E. Jaime Balmes, *político*. Barcelona: Labor, 1942, p. 136).

64. Aquesta visió providencialista de la història va ser defensada per José Gros Ragner, en la seva intervenció *Las postrimerías del apostolado político de Balmes (1847-1848)*, en la inauguració de l'any acadèmic del Seminari Conciliar de Barcelona, corresponent al curs 1947-1948.

65. Tot i que de ben segur no és exhaustiu, hem de destacar el catàleg *El primer centenario de Balmes en la prensa española* (Madrid, 1951) que va elaborar Ramón Fernández Pousa —catedràtic i director de l'Hermeroteca Nacional— que inclou un ampli recull de les aportacions que es van fer no només a la premsa sinó també altres iniciatives (concerts, concursos, conferències, programes de ràdio, etc.). Aquest catàleg dóna notícia de quatre articles de García Escudero publicats a la premsa i d'una conferència dictada a la Universitat Internacional de Santander (1948). Seguidor de Balmes i de Cánovas, va publicar *Política española y política de Balmes* (1950) i l'any 1981 —en plena transició democràtica— una antologia política de Balmes.

Balmes per donar un fonament catòlic a un règim com el franquista que, després de la victòria aliada de 1945, es trobava aïllat internacionalment.

Tal vegada, i aquest és un altre aspecte a considerar, convé tenir present que els cercles catòlics del món anglosaxó —anglès i nord-americà— van donar suport a Franco des del primer moment, tal com confirmen les recents investigacions històriques. Últimament, s'ha posat de manifest la importància de la minoria catòlica anglesa que va ser mobilitzada per Churchill per tal que, des de l'ambaixada del Regne Unit a Madrid, es pogués dur a terme una política per contenir les influències de les potències de l'Eix sobre el règim franquista que va comptar amb la connivència dels nuclis filogermànics.⁶⁶ Al capdavant van ser aquests contactes amb els catòlics del bàndol franquista, que simpatitzaven amb Anglaterra, els que van utilitzar els serveis secrets britànics a fi de contrarestar la influència del nazisme, que era vist pels sectors catòlics —espanyols i anglosaxons— com una expressió genuïnament pagana. Així, polítics com ara el duc d'Alba, ambaixador de Franco a Londres, o el general Francisco Gómez-Jordana, ministre d'Afers Exteriors de Franco, eren catòlics de vocació anglòfila, que no compartien el somni estatal i neopagà del feixisme. En aquesta mateixa direcció, cal situar Alberto Martín-Artajo —catòlic de pedra picada i lector de Balmes—⁶⁷ que va dirigir la política exterior espanyola després de la Segona Guerra Mundial i que va aconseguir, finalment, el reconeixement internacional de l'Estat espanyol. És absolutament significatiu, per exemple, l'activisme del catolicisme anglès en el centenari de Balmes de l'any 1948, ja que a més de publicar en la revista *The Tablet* —òrgan dels catòlics anglesos— diversos articles sobre Balmes, el professor D. Woodruff va enviar una comunicació al Congrés Internacional de Filosofia de 1948 titulada «Balmes and English catholic view».⁶⁸

66. Aquí podem anotar que el jesuïta Enrique Herra Oria —germà d'Àngel, nascut a Santander l'any 1885 i mort a Buenos Aires l'any 1951— va mostrar una especial predilecció per la pedagogia anglesa i sobre aquesta temàtica va publicar dos llibres de viatges: *La Pedagogía en la Gran Bretaña (crónicas escolares)* l'any 1931 i *Cómo educa Inglaterra* (1932). Tot sembla indicar que el rebrot del catolicisme a l'Anglaterra victoriana, amb el moviment d'Oxford, els cardenals Manning i Newman, i les conversions d'importants intel·lectuals (Hilaire Belloc, Graham Greene i Gilbert Keith Chesterton, entre altres) va deixar la seva petja en l'Església espanyola i, per extensió, en la política exterior del franquisme. A tot això, es pot afegir l'existència a Anglaterra, des de 1794, de l'interat de Stonyhurst College dels jesuïtes que durant dècades va lluitar amb el prestigi de les *Public Schools* reformades pel Dr. Thomas Arnold, director del col·legi de Rugby entre els anys 1828 i 1841. Comptat i debatut, la presència d'aquests llaços entre els catòlics anglesos (partidaris de Franco i contraris a la República) va servir perquè alguns elements del Foreign Office donessin suport al règim franquista, i és aquí on els homes de l'ACNP —entre els quals destaca Alberto Martín-Artajo— van tenir un paper capital per conferir al règim una orientació catòlica contrària al paganisme del nazisme. En aquest agosarat plantejament de política exterior que basa l'aliança d'Espanya amb el Regne Unit a través de la minoria catòlica anglesa, la figura de Jaume Balmes no ocupava un lloc menor, ans al contrari, perquè lluny del paganisme de la filosofia totalitària del nazisme i del feixisme, el pensament balmesià contribuïa a legitimar un règim que, a banda de ser un baluard enfront de l'expansió del comunisme, recorria a un catolicisme que s'arrelava en el segle XIX i que podia acceptar alguns principis de la política liberal.

67. En un número extraordinari d'*El Debate*, del mes de febrer de 1934, Alberto Martín-Artajo va publicar l'article «Jaime Balmes, el más alto intérprete del pensamiento político nacional».

68. Aquesta comunicació es va presentar a la secció cinquena del Congrés, el divendres 8 d'octubre de 1948.

En un recent llibre sobre les intrigues de l'espionatge en el Madrid dels anys quaranta —en plena guerra mundial— podem llegir el següent fragment, en relació a la intenció de Franco quan va anomenar, l'any 1945, Alberto Martín-Artajo, ministre d'Afers Exteriors: «*Su misión sería cultivar la imagen de Franco como un líder cristiano autoritario cada vez más distanciado de la Falange —y no como un dictador fascista, como le veía la izquierda marxista— y acelerar el proceso de desnazificación exigido por los exiliados*».⁶⁹ Ben mirat, aquesta voluntat de desvincular-se del nazisme es va accentuar després de la Segona Guerra Mundial, tal com el mateix Franco va manifestar en el discurs pronunciat el 14 de maig de 1946, en ocasió de la inauguració de la segona legislatura de les Corts Espanyoles.⁷⁰

Balmes i la filosofia eclesiàstica

D'antuvi hem de fer constar que Catalunya va viure durant el primer terç del segle passat un important moviment de renovació espiritual, de signe inequívocament cristià, en què la figura de Jaume Balmes no tingué un paper menor. En efecte, el ressò del Congrés Internacional d'Apologètica, que es va celebrar a Vic l'any 1910, va deixar sentir la seva empremta en la cultura catalana. Tant és així que de manera paral·lela a la presència d'un Noucentisme laic i civilista, de caràcter europeïtzador i modernitzador, es constata l'existència d'una mena de renaixement catòlic que a través de diverses instàncies —institucions com el Foment de la Pietat Catalana (1911) o publicacions com *La Paraula Cristiana*, iniciada l'any 1925 sota la tutela de Carles Cardó, són bones mostres del que diem— volia contribuir a cristianitzar un país que, amb la Setmana Tràgica de 1909, va veure ressorgir amb violència les manifestacions anticlericals que provenien del segle XIX i que, malauradament, es van tornar a repetir l'any 1936. També la presència d'un grup d'intel·lectuals catòlics com ara Ramon Rucabado i Joan Estelrich —entre molts altres— ens permet parlar, sense embuts, d'un Noucentisme creient que a Catalunya surt en defensa de l'Església i de la cultura cristiana i que es troba incòmode amb alguns dels postulats neopaganitzants del jove Eugeni d'Ors que —recordem-ho— defensava l'ensenyament de la mitologia als infants, cosa que despertava l'oposició dels elements benpensants de la burgesia catalana.

Amb aquests antecedents, no estranya que Jaume Balmes fos present en la cultura catalana anterior a la Guerra Civil fins al punt que el pare Ignasi Casanovas —que havia col·laborat amb el bisbe Torras i Bages en l'organització del Congrés

69. BURNS MARAÑÓN, J. *Papá espía. Amor y traición en la España de los años cuarenta*. Barcelona: Debate, 2010, p. 382.

70. En aquella ocasió Franco va dir el següent: «*El abismo y diferencia mayor entre nuestro sistema y el nazifascista, es la característica de católico del Régimen que hoy preside los destinos de España. Ni racismo, ni persecuciones religiosas, ni violencia sobre las conciencias, ni imperialismo sobre sus vecinos, ni la menor sombra de crueldad, tienen cabida bajo el sentido espiritual y católico que preside toda nuestra vida. Precisamente por esta característica de nuestro Régimen, España condena, más que ningún otro pueblo, los excesos y crímenes con que hoy se pretende caracterizar lo nazifascista, aunque desgraciadamente rebase las fronteras de lo nazi para practicarse tanto o más bajo los sistemas comunistas*» (*Discursos y mensajes de S. E. El Jefe del Estado a las Cortes Españolas 1943-1961*. Madrid: 1961, p. 26)

d'Apologètica de l'any 1910— va aconseguir editar l'obra completa de Jaume Balmes, després de dedicar-li una biografia que durant molts anys ha estat considerada quasi com a canònica.⁷¹ Així, doncs, van aparèixer a la llum els trenta-tres volums que es van publicar —entre 1925 i 1927— gràcies a l'editorial Balmes que centralitzava les seves activitats en l'edifici neoromànic de Balmesiana, situat al carrer Duran i Bas de Barcelona.⁷² Mentrestant el pare Casanovas ingressava, l'any 1921, a l'Acadèmia de Bones Lletres amb un discurs sobre l'«Actualitat de Balmes», la qual cosa posava de manifest l'oportunitat de la recuperació de la seva obra.⁷³

Amb tot, seríem injustos si ignoréssim altres pensadors de l'Església —Carles Cardó, suara esmentat, i Joan Baptista Manyà són només dos noms elegits a l'atzar—⁷⁴ que es van interessar per la figura de Balmes. A més, en aquell context de renovació espiritual, «Cambó també va crear la Fundació Bíblica Catalana, dirigida pel caputxí Miquel d'Esplugues i dedicada a la traducció de la Bíblia al català».⁷⁵ Aquí es pot afegir que Miquel d'Esplugues, des de les pàgines de revistes com *Criterion* i *Estudis Franciscans*, va tractar diverses temàtiques —en especial, la visió política— relacionades amb la filosofia balmesiana.⁷⁶

Després de la Guerra Civil, alguns d'aquests noms havien desaparegut per diversos motius. Mentre el canonge Cardó s'havia exiliat en acompanyar el cardenal Vidal i Barraquer, el pare Ignasi Casanovas va ser martiritzat durant els primers dies de la Guerra Civil. Albert Bonet —líder de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, en la qual comptava amb el suport del jove metge Pere Tarrés— es va veure obligat, per les circumstàncies històriques, a marxar a Madrid per tal de dirigir el moviment de l'Acció Catòlica, davant la impossibilitat de continuar a Catalunya amb la Federació de Joves, molts dels quals —assolida la maduresa

71. CASANOVAS, I. *Balmes: la seva vida, el seu temps, les seves obres*. Barcelona: Editorial Balmes, 1932, 3 vol. Hi ha traducció castellana: *Balmes: su vida, sus obras y su tiempo*. Barcelona: Editorial Balmes, 1942.

72. Josep Maria de Sagarra —que va estudiar amb els jesuïtes— ens va deixar el següent retrat del P. Casanovas: «A Barcelona, i en l'època que estic recordant, el catalanisme comptava amb una figura eclesiàstica transcendental: el Dr. Torras i Bages, bisbe de Vic. Doncs bé, el P. Casanovas era com una mena d'apèndix intel·lectual de l'importantíssim bisbe. A més a més de l'amistat que els unia, el P. Ignasi representava el tornaveu de les doctrines teològiques, morals, estètiques i polítiques del doctor Torras. Ell fou qui dirigí, un cop mort el bisbe, la gran edició crítica de les seves obres, i a propòsit de Torras i Bages publicà una colla de valuosos papers. Però el gran treball de la seva ploma infatigable l'oferí a la memòria de Balmes, del qual, en el nostre país, fou el millor exegeta» (SAGARRA, J. M. de. *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1954, p. 346).

73. CASANOVAS, I. *Actualitat de Balmes*. Discurs llegit en la seva recepció a l'Acadèmia de Bones Lletres. Barcelona: Imp. Atlas Geogràfic, 1921.

74. Justament Carles Cardó va impartir la conferència balmesiana de l'any 1934 sobre *La influència de Balmes en el renaixement de l'escolàstica* i Joan B. Manyà, de Tortosa, la de 1936 —pronunciada pocs dies abans de l'esclat de la Guerra Civil— sobre *L'estil de Balmes*.

75. DE RIQUER I PERMANYER, B. «Francesc Cambó, polític i mecenes noucentista». A: MARÍ, A. (ed.). *La imaginació noucentista*. Barcelona: Angle, 2009, p. 83.

76. Si el franquisme va recórrer a la filosofia de Balmes per justificar el seu règim, veiem tot seguit el que el pare Miquel d'Esplugues escrivia l'any 1930 sobre la dimensió política de Balmes: «Pensador, en fi, per compte propi, Balmes tingué el bon gust de no deixar-se encasellar en cap partit, ni enganyar per cap escola. Dóna, pròdig, a totes, i rep de totes usuràriament. Però no és de cap, lliçó de fets magnífica. Heus ací perquè mai ningú no ha pogut tenir-lo, ni per ben seu, ni del tot enfront seu» (ESPLUGUES, M. de. «La vocació política de Balmes». *Estudis Franciscans*, any XXIV, vol. 42, núm. 244 (1930), p. 33).

l'any 1948—⁷⁷ van contribuir a l'èxit dels actes del centenari de la mort de Jaume Balmes.⁷⁸ Al seu torn, Albert Bonet va teoritzar durant els primers anys del franquisme sobre la delicada situació de la cultura catòlica a Espanya i va demanar —en consonància amb el pensament d'Àngel Herrera Oria— la fundació d'una Universitat catòlica. En les seves reflexions sobre la crisi del pensament catòlic espanyol en els anys anteriors a l'esclat de la Guerra Civil, Albert Bonet denunciava l'ambient universitari d'aquell temps «dominado por el fino acatolicismo de la Institución Libre de Enseñanza».⁷⁹ La tesi que defensava Albert Bonet no era altra que aquesta: Espanya havia estat víctima de l'anèmia del seu pensament catòlic, de la depauperació científica catòlica, de manera que la rehabilitació de la figura de Balmes —iniciada l'any 1910— semblava d'allò més convenient i oportuna.

Absent el pare Casanovas, l'eclesiàstic que va donar més impuls a la filosofia balmesiana va ser Juan Zaragüeta, que va dirigir les regnes de la filosofia espanyola durant bona part del franquisme. Fet i fet, la neoescolàstica es va convertir en la filosofia hegemònica durant el franquisme, una situació que va perdurar fins a la dècada de 1960. Val a dir, emperò, que la cosa venia d'antic atès que Zaragüeta —format a Lovaina al costat del cardenal Mercier, al qual va dedicar un extens estudi—⁸⁰ també havia participat en el Congrés Internacional d'Apologètica de 1910, amb un treball de divulgació que va circular per Europa en llengua francesa en ser publicat per la *Revue Neoscolastique de Philosophie*, fundada justament pel cardenal Mercier.⁸¹

Ben mirat, Zaragüeta va publicar al llarg de la seva dilatada vida diversos treballs sobre Balmes, i es pot dir que el seu nom és present en tots els actes commemoratius que es van dur a terme durant aquells anys. Així, l'any 1945 el trobem en el cicle de conferències que va organitzar el CSIC, en què va parlar sobre «Balmes filòsofo».⁸² Més tard, va pronunciar la conferència de clausura del Congrés Internacional de Filosofia que va tenir lloc l'any 1948 en ocasió del centenari de la mort de Balmes. El títol de la seva intervenció va ser «Balmes, Doctor humano», qualificatiu que havia estat encunyat per Enric Pla i Deniel.⁸³ En aquesta ocasió, la

77. En efecte, molts joves van participar en l'organització dels actes del centenari de la mort de Balmes. Uns provenien de la Federació de Joves Cristians desapareguda l'any 1936. Els altres procedien de les noves fornades del moviment d'Acció Catòlica. Roberto Coll Vinent —que va participar en els números monogràfics de les revistes *Cristiandad* i *Ancora*, dedicats a Balmes l'any 1948— ha deixat constància d'aquesta col·laboració en els actes del centenari en el seu llibre *Un viaje de ochenta años. Memorias personales desde Menorca* (Lleida: Editorial Milenio, 2008, p. 136).

78. Des del seu càrrec de secretari general de la Junta Tècnica d'Acció Catòlica, Albert Bonet va escriure el treball «Cómo veía Balmes el proceso industrial y la reacción de las clases obreras en Cataluña» (*Revista Internacional de Sociología*, abril-septiembre 1948).

79. BONET, A. *El catolicismo y la cultura frente a los nuevos tiempos*. Barcelona: Editorial Barna (sense data; per bé que el pròleg està signat a Cornellà de Llobregat durant el Nadal de 1943), p. 171.

80. ZARAGÜETA, J. *El concepto católico de la vida según el cardenal Mercier*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1930.

81. ZARAGÜETA, J. «La philosophie de Jaime Balmès». *Revue Neoscolastique de Philosophie*, XVII (1910), p. 543-572. Hi ha versió castellana: «La filosofía de Jaime Balmes». *Revista del Clero Español* (Madrid: Gran Imprenta Católica, 1912).

82. ZARAGÜETA, J.; GONZÁLEZ, I.; MINGÜJON, S.; CORTS GRAU, J. *Balmes, filósofo, social, apologista y político*. Madrid: CSIC-Instituto Balmes de Sociología, 1945.

83. En la intervenció que Pla i Deniel va tenir el 9 de juliol de 1907, al temple romà de Vic a invitació de l'associació Catalunya Vella, sobre *L'obra d'en Balmes en la història de la filosofia i en la filosofia*

seva intenció no era altra que «*asomarme a la vida interior del gran pensador, de la cual su vida exterior y aun su doctrina fueron una simple proyección*». L'any següent, el 1949, Zaragüeta també va participar en els actes que va organitzar l'Institut de España en què va abordar la qüestió de «Balmes, moralista».⁸⁴

En la visió de Balmes com a doctor humà, Zaragüeta ens ofereix una aproximació a l'obra del nostre filòsof des de tres perspectives: 1) un plantejament intel·lectual que se singularitza pel seu realisme integral que preconitza l'anàlisi de la realitat empírica i pel seu historicisme que confereix un sentit històric als seus estudis filosòfics, socials, polítics o religiosos; 2) com a home romàntic, el cor de Balmes es distingeix per ser un esperit cultivat que gaudeix amb la poesia i que expressa sentiments i afeccions pels seus amics i familiars, de manera que aquí ens trobem un Balmes sentimental que humanitza i completa el primer; 3) com a home de voluntat, i gràcies al seu incansable treball, va poder dur a terme una gran obra al llarg d'una vida truncada en plena joventut; 4) aquestes tres dimensions —intel·lectual, sentimental, voluntat— es troben en Balmes en una perfecta harmonia que també es manifesta en la seva obra filosòfica, sobre la base d'una concepció cristiana de la vida que va impregnar el seu ideal de cultura en la seva ànima de sacerdot i de filòsof. «*Para Balmes, en efecto, conocer, sentir y querer no son operaciones independientes, sino más bien interferentes entre sí, puesto que están llamadas a moderarse y a apoyarse mutuamente según una ley de equilibrio, que es la del sentido común de la humanidad. Los grandes extravíos de ciertos sistemas filosóficos proceden justamente, según Balmes, de dejarse arrastrar por una o por otra dirección determinada por facultades aisladas sin tener en cuenta su conjunto como condición de normalidad de la vida humana. Balmes no duda en proclamar: Si para ser filósofo es preciso dejar de ser hombre, renuncio a la filosofía y me quedo con la humanidad.*»⁸⁵

Si des de Madrid va ser Zaragüeta qui més es va significar en la divulgació de la filosofia balmesiana, a Barcelona es va establir un important focus d'irradiació al voltant de Balmesiana, en què destaquen els jesuïtes Joan Roig Gironella, que va continuar la labor iniciada pel pare Casanovas anys abans; Miquel Batllori, que durant els primers compassos del franquisme va dedicar moltes hores a l'estudi dels temes relacionats amb Jaume Balmes, per bé que no va ser invitat a impartir la conferència balmesiana fins a l'any 1981, i Miquel Florí que, a banda d'altres mèrits, es va encarregar de l'edició castellana de la biografia de Balmes duta a terme

de la història, es pot llegir: «Si seguint la costum de l'Edat Mitjana haguessim de donar un títol a n'en Balmes, ¿sabeu quin títol le daríam? *Doctor Humanus*. Sí, Doctor humà, perquè ell es lo filòsof qui més ha popularisat la filosofia: la Filosofia Fonamental l'escrigué pels savis; l'Elemental per a les escoles; el Criteri pera tots els ciutadans; la Religió demostrada pera els noys; y sa Conversa sobre el Papa pera'l poble y'l pagesos de la muntanya. Doctor humà perquè ell es el gran filòsof de la història y dels fets socials. Doctor humà per la forma que donà a sa filosofia llatina» (Vich: Impremta Catòlica de Sant Joseph, 1907, p. 36).

84. *Centenario de Jaime Balmes*, conmemorado por el Instituto de España el día 22 de enero de 1949. Discursos de José Rogerio Sánchez, Juan Zaragüeta, Ángel González Palencia. Madrid: Magisterio Español, 1949.

85. La conferència de clausura va ser inclosa en el volum tercer de les actes del *Congreso Internacional de Filosofía*. Madrid: Instituto Luis Vives de Filosofía, 1949. Un resum d'aquesta conferència es pot trobar en el número monogràfic que la *Revista de Filosofía* (CSIC) va dedicar a Jaume Balmes. La cita reproduïda correspon, justament, a aquest resum (p. 998).

pel pare Casanovas. També els caputxins —gràcies als bons oficis del pare Basili de Rubí— van tractar la filosofia balmesiana que, al seu parer, es va anticipar a la restauració neotomista de Lleó XIII.⁸⁶ Endemés, el pare Basili de Rubí va preparar una edició de les *Obras completas* de Jaume Balmes, que va ser presentada al gran públic a través d'una campanya publicitària a la premsa. L'anunci que es pot trobar a les pàgines de revistes i periòdics d'aquell moment —aquí reproduïm el que va aparèixer a *La Vanguardia*— deia el següent: «*Por primera vez se condensa en sólo dos tomos la vasta producción balmesiana y también por vez primera queda totalmente sistematizada en torno a sus temas capitales: Filosofía, Religión y Civilización*». Naturalment una obra d'aquestes característiques —publicada amb la intenció que hom pogués commemorar el primer centenari de la mort de Jaume Balmes— es podia pagar al comptat, a terminis i, excepcionalment, mitjançant una subscripció.⁸⁷ L'aparició d'aquesta edició de les seves obres completes en dos volums va merèixer l'atenció d'un intel·lectual afecte al règim franquista com Félix Ros —proper als cenacles falangistes— que va saludar la seva publicació amb un article —«Balmes, o el más sentido de los buenos sentidos»— que cau, una vegada més, en l'estereotip d'un Balmes pagès que es desplaça de Vic a Madrid per defensar els interessos d'Espanya.⁸⁸

Malgrat tot, no ens ajustaríem a la veritat si oblidéssim el nucli de professors que des de la Universitat de Barcelona —sense ser eclesiàstics— van contribuir a mantenir viu el record de la filosofia de Balmes, sobretot després de 1948 quan va minvar l'esplendor generada per les efemèrides del centenari de la seva mort.⁸⁹

86. RUBÍ, B. de. «Escepticismo objetivo de Balmes». *Pensamiento*, vol. 4, núm. 13 (1948), p. 5-22.

87. BALMES, J. *Obras completas*. Pròleg, revisió i notes per Basili de Rubí. Barcelona: Selecta, 1948, 2 vol.

88. «*La tonsurada cabeza del vicense poseía esa claridad, y con el mérito extraordinario de asentar sobre un violento corazón. Tildesele de cualquier cosa a Balmes, menos de frío. No se nos aleguen Lógicas ni Criterios. Ardiente payés, aparcero total, con conceptos extraidos de la tierra bajo el mismo azadón que colmaba los silos, esas verdades inconcusas erigense en andamio de su cabrilleante pensamiento. No las traiciona nunca, y mucho es en quien tanto finto. La filosofía balmesiana, así, superpráctica —inmediatizante, repentizante, verbigraciente por la vida que corre junto a nosotros—, no alcanzará nunca aquel grado de especulación a que, de regir con su cerebro, la hubiera alzado los pavorosos caballeretes que nuestro hombre apaciguaba. Ese buen sentido con que, abandonando el desierto alcázar de su biblioteca episcopal de Vich, Peña Pobre de imperturbables libros, entrase Balmes, lleno de ilusión, como el inmortal Hidalgo, pero categórico de Barbara, Celarent, Darrii, Fero, Baralípton, a “arreglar el país” —según sus paisanos comentarían bajo los pórticos de la maravillosa Plaza Mayor—, conmueve al más duro» (Ros, F. «Balmes, o el más sentido de los buenos sentidos». *Revista Nacional de Educación*, núm. 85 (1949), p. 19-20).*

89. El cicle de conferències balmesianes que va tenir lloc a Barcelona durant l'any 1948 va ser ric i important, tal com es pot desprendre de la relació que indiquem a continuació que només és una aproximació que no té l'aspiració de ser exhaustiva ni, per tant, completa: dia 15 de març, a Balmesiana, Joan Roig Gironella, «La misión histórica de la filosofía de Balmes cotejada con la de Suárez»; 24 d'abril, a la Biblioteca Central de la Diputació, Eduardo Pérez Aguado, «El estilo y el sentir hispánico de Balmes»; 26 d'abril, a l'Ateneu Barcelonès, José Corts Grau, «El humanismo de Balmes»; 7 de maig, a l'Associació de la Premsa, Claudio Colomer Marqués, «Balmes, periodista»; 14 de maig, el director de l'Escola de Magisteri que llavors portava el nom de «Jaime Balmes», Serafín González Ocenda, va parlar de «La voluntad en funciones de sentimiento»; 11 de juny, al Foment de la Cultura, Fermín de Urmeneta, «Balmes y el Papa»; 16 de juny, a Balmesiana, Rafael Olivar Bertrand, «Historia española en la poesía de Balmes»; 22 de juny, al Seminari Conciliar, José Gros Raguier, «Balmes sacerdote»; dia 19 de novembre, a la seu de l'Associació Catòlica de Mestres, Felio A. Vilarrubias, «El Criterio y su valor pedagógico»; 22 de novembre, a l'Aula Magna de la Universitat, Ramon Roquer Vilarrasa, «Filosofía religiosa de Balmes»;

Aquí destaquen els germans Tomàs i Joaquim Carreras Artau, que van participar activament en els actes del centenari de Jaume Balmes.⁹⁰ Igualment cal esmentar Pere Font i Puig que, a banda de pronunciar diverses conferències i de publicar diversos treballs científics en revistes especialitzades (*Pensamiento, Revista Internacional de Sociología*, etc.), va glossar la figura de Balmes des de les pàgines del *Diario de Barcelona*, en què col·laborava i des del qual també es va ocupar del Congrés de Filosofia de l'any 1948.⁹¹

De totes maneres, i atesa la dimensió eclesiàstica d'aquest apartat, els que més ens interessin són els preveres Ramon Roquer i Joan Tusquets Tarrats, que van mostrar un especial interès per la filosofia balmesiana. Com és sabut Ramon Roquer —catedràtic d'Institut i vinculat a la Diputació de Barcelona com a responsable de la capella dedicada a Sant Jordi— exercia una notable influència en la Barcelona de postguerra.⁹² No estranya, doncs, que el trobem en diferents llocs i que la seva obra —més oral que no pas escrita— constitueixi un veritable publicisme filosòfic. El mateix podem dir de Joan Tusquets Tarrats —catedràtic de Pedagogia General a la Universitat de Barcelona, que ja s'havia ocupat de Balmes en els seus treballs de joventut—⁹³ que, des de la seva condició de sacerdot, admirava Balmes intel·lectualment, filosòficament i clericalment. A més, Tusquets feia notar com Balmes, molt sovint, no portava sotana i, que com ell mateix, anava amb el *clergyman* o amb la levita negra que es podia veure en el Museu Balmesià del Seminari Conciliar de Barcelona.⁹⁴

30 de novembre, a la Casa del Metge, Nicanor Ancochea, «Balmes ante la frenología»; 9 de desembre, a Balmesiana, José Orriols Artigas, «Método genial de Balmes para determinar la finitud o infinitud de los seres».

90. Tomàs Carreras Artau —catedràtic d'Ètica de la Universitat de Barcelona— va pronunciar el dilluns dia 4 d'octubre de 1948 la conferència inaugural del Congrés Internacional de Filosofia, organitzat en ocasió del centenari del traspàs de Balmes. L'acte va tenir lloc a la Universitat de Barcelona i el títol de la seva intervenció va ser el següent: «Aportaciones cristianas al curso general de la filosofía». Pel que fa al seu germà Joaquim anotem els següents treballs: «Balmes y el idealismo trascendental», *Congreso Internacional de Filosofía*, volum tercer (1948), p. 93-104 i «Rosmini i Balmes», *Actas del Congreso Internazionale di Filosofia Antonio Rosmini*. Florència: G. C. Sansoni Ediotre, 1957, vol. I, p. 517-524. Joaquim Carreras Artau també es va interessar per la pedagogia balmesiana en sengles articles publicats a la revista *Perspectivas Pedagógicas* («La vocación pedagógica de Balmes», III, 9 (1962), p. 3-5 i «Los escritos pedagógicos de Balmes», III, 10 (1962), p. 144-146).

91. «Congreso Internacional de Filosofía de Barcelona». *Diario de Barcelona* (29 de setembre de 1948).

92. Ramon Roquer va impartir la conferència balmesiana del 9 de juliol de 1941 titulada «El fundamento de la moral en Balmes». Durant els actes del centenari de Balmes, va dictar una conferència a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona el 22 de novembre de 1948 sobre la filosofia de la religió de Balmes, esmentada més amunt. Pocs dies abans, el 17 de novembre de 1948, va participar en el cicle de Radio Nacional amb una intervenció sobre «Balmes y la apologética».

93. TUSQUETS, J. *Assaigs de crítica filosòfica (Balmes-Turró-Ortega)*. Barcelona: Edicions de la Nova Revista, 1928.

94. Aquesta anècdota és comentada per Jaume González-Agápito en el pròleg del llibre de Joan Tusquets Tarrats, *El què i el perquè dels dos Concilis Vaticans*. Barcelona: Santandreu editor, 1999, p. 19-20. Es tracta, en rigor, d'un llibre publicat per voluntat de l'autor després de la seva mort i que, d'alguna manera, constitueix una mena de testament o confessió ideològica de Joan Tusquets que dedica el capítol onzè a analitzar les respostes que hagués donat Balmes a les grans qüestions plantejades pel Concili Vaticà Primer. La valoració general que fa Tusquets del pensament de Balmes és que la seva posició hagués estat més oberta que la que va mantenir, finalment, aquell Concili Vaticà (1870) que es va clausurar de manera precipitada davant el setge de la ciutat de Roma per les tropes garibaldines.

Amb el pas dels anys, el professor Joan Tusquets —que havia format part del nucli de persones de confiança de Franco a Burgos— va ser convidat l'any 1960 per la càtedra Cardenal Mercier de la Universitat de Lovaina des d'on va donar notícia del sistema filosòfic de Balmes, amb al·lusions a la doble dimensió formativa, autoformativa i heteroformativa, ja destacada pel pare Ignasi Casanovas. Tusquets, que coneixia de primera mà l'entrellat del règim franquista, va donar una visió un xic crítica sobre la política balmesiana: «*Encerró tal vez su política, como su sistema, una dosis algo excesiva de idealismo. El sentido común no frenó suficientemente a un entendimiento "todo actividad". Acaso esto explique el relativo fracaso de su política y aconseje proceder con mayor cautela a quienes en ella se inspiren*».⁹⁵ Tota una advertència per aquells que havien apel·lat a la política balmesiana per trobar una justificació del règim franquista i dels seus supòsits ideològics i socials.

Balmes i el deixant del catalanisme

Molt s'ha parlat del possible catalanisme de Jaume Balmes, una qüestió que encara resta oberta per diferents motius. D'una banda, perquè Balmes va morir l'any 1848 quan el catalanisme encara no havia assolit la seva majoria d'edat com a moviment fort, cosa que va fer a partir de 1868, a redós de la revolució de setembre. D'altra banda, perquè en diferents ocasions s'ha dit que Balmes va renunciar a utilitzar la llengua catalana, a benefici de la llengua castellana, aspecte lògic si es té en compte que una gran part de la seva obra —sobretot la periodística— va tenir Madrid com a centre neuràlgic. Altrament, va emprar el català en qualche ocasió, digna de ser tinguda en compte, tal com planteja el pare Hilari Raguier que ha escrit a *El Matí digital* una sèrie de tres articles, amb una postil·la final inclosa, sobre el catalanisme de Balmes, en ocasió del 200è aniversari del seu naixement. És impossible —i aquí seguim el pare Raguier— conèixer el que Balmes hagués contestat al reservat que va rebre del Vaticà, sota el pontificat de Pius IX, sobre els drets de nacionalitat i d'independència, qüestió que va sorgir a redós dels esdeveniments revolucionaris de 1848. «La resposta de Balmes —escriu el pare Raguier— ens hauria fet conèixer el seu veritable pensament, sense les matisacions tàctiques de quan escrivia de cara a Madrid ni la defensa sistemàtica de la política vaticana dels escrits apològics. Però Balmes es trobava ja en un estat tan greu de la seva tuberculosi pulmonar que es va excusar de no poder prestar el servei que el papa li demanava, i va morir la nit del 8 al 9 de juliol».⁹⁶

A banda de l'elogi que el bisbe Josep Torras i Bages va fer de Balmes a *La tradició catalana* (1892), en què després d'afirmar que la manera de Balmes era molt catalana va destacar les seves moltes virtuts, aquí podem recollir l'article d'Enric Prat de la Riba que, en ocasió del centenari del naixement de Balmes, va publicar el dia 7 de setembre de 1910, a les pàgines de *La Veu de Catalunya*, titulat «En

95. TUSQUETS, J. «Jaime Balmes: son système philosophique». A: *Apports hispaniques à la Philosophie Chrétienne de l'Occident*. Louvain-Paris: Publications Universitaires de Louvain-Éditions Béatrice-Nauwelaerts, 1960, p. 117-160. Hi ha versió castellana d'aquest treball: «El sistema filosòfic de Jaime Balmes». *Orbis Catholicus*, V, II (1962), p. 449-475 [la cita correspon a la pàgina 473].

96. www.elmatidigital.cat/articles/noticia [data consulta: 14 de setembre de 2010].

Balmes. El meu tribut». En aquest article, Prat reconeix que Balmes, a banda de filòsof, va ser polític però «no va seduir generals, ni fabricar bullangues, ni ventar guerres civils». Per tant, i davant l'estat de lluita i prostració que llavors es vivia, Balmes va optar per «ensenyar la moderació, el respecte a les persones, la tolerància, la lluita generosa per l'ideal». A més, amb la seva proposta de matrimoni per resoldre la successió dinàstica, Balmes va voler intervenir —després de molts anys de renúncia per part catalana— en la direcció política d'Espanya. Tot i el seu fracàs en l'intent, Balmes apareix davant de Prat de la Riba com un exemple a tenir en compte. «Si els contemporanis no van voler sentir-lo, si van correspondre al seu apostolat amb l'insult, amb la calúmnia, amb l'atribució de grotesques ambicions i vanitats al gran publicista, sapiguem escoltar-lo i seguir-lo nosaltres, ja que els anys passats després de la seva mort, ens han ensenyat de respectar-lo i honrar-lo».⁹⁷

Arran aquesta doble actitud —moderació i interès per les qüestions relatives a la política espanyola— resulta lògic que els seguidors de Francesc Cambó, l'home fort de la Lliga, es preocupessin per recuperar —una vegada acabada la Guerra Civil— el pensament polític balmesià.⁹⁸ En aquesta direcció destaca el paper de Joan Baptista Solervicens —col·laborador predilecte de Cambó— que l'any 1939 —poques setmanes després d'acabar la Guerra— publicava una antologia política de Balmes, a la qual va seguir més tard una altra sobre Cánovas del Castillo. Amb una sòlida formació humanista, Solervicens —redactor de *La Veu de Catalunya* que va preparar per a la Fundació Bernat Metge un florilegi de frases clàssiques amb el títol d'*Aurea Dicta*— coneixia la tradició filosòfica catalana del segle XIX, és a dir, Martí d'Eixalà, Balmes, Llorens i Barba, Duran i Bas —sobre qui va escriure una monografia apareguda pòstumament—, Torras i Bages, a la vegada que sentia un gran reconeixement per Cánovas del Castillo —l'home que va fer possible la Restauració que va seguir la Constitució de 1876— de qui apreciava el seu sentit de tolerància.

Aquí ens referim únicament a la seva antologia balmesiana, integrada per un breu i sucós pròleg i una acurada tria de fragments organitzats al voltant de quinze temes o aspectes, dels quals destaquen els que fan referència a la monarquia, a la religió i als problemes que es deriven de la fi de la guerra civil. En la seva presentació —escrita, insistim, l'any 1939— Joan B. Solervicens detecta semblances entre l'època de Balmes i la que llavors es vivia. En ambdós casos, es tractava de reconstruir espiritualment el país, per la qual cosa era urgent refer la seva moral i la seva fe. Al seu parer, i aquí Solervicens segueix Menéndez Pelayo, Balmes tenia tot el necessari per convertir-se en el millor educador de l'Espanya dinovena, de manera que ara també convenia —en una hora tràgica— pouar en el seu pensament.⁹⁹ És lògic, doncs, que Solervicens destaqués la doctrina conciliadora

97. PRAT DE LA RIBA, E. *Obra Completa. 1906-1917*. Volum III. A cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte. Barcelona: Proa-Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 501-503.

98. Frederic Ribas en el llibre *Retrat d'una elit catalanista. Deixebles i hereus de Cambó: vint personatges* (Barcelona: Editorial Sunya, 2008), anota dos noms que van ser influïts per Balmes: Lluç Beltran Florez i Romà Perpinyà Grau, ambdós dedicats a qüestions econòmiques i socials.

99. Aquesta imatge de Balmes com el millor educador de l'Espanya del segle XIX va generar una visió pedagògica de l'obra balmesiana, que va passar de Menéndez Pelayo a altres intèrprets posteriors.

de Balmes —punt en què coincideix amb el que pensava un propagandista com José Larraz, cosa que tampoc no ha d'estranyar si es té en compte l'amistat entre Herrera Oria i Cambó— i, per tant, el seu esforç per harmonitzar els factors de civilització que va aplicar a aquella hora d'Espanya, és a dir, a la conjuntura política que es vivia l'any 1939: «*Ante la invasión soviética debe entenderse que sus criterios serían los mismos que opone al caos, al vandalismo, al crimen, y al peligro, por ocupación o desnaturalización, de la independencia nacional. En una palabra: su espíritu de conciliación se proyecta solamente sobre lo conciliable; en la actual situación de España, únicamente sobre el campo nacional*».¹⁰⁰

Nogensmenys, Solervicens adapta la coneguda expressió balmesiana que diu «evolució, sí; revolució, no», i la reformula de la següent manera: «*Tradicionalismo, sí; reaccionarismo, no*».¹⁰¹ En aquell difícil moment de la història, Solervicens considerava que Balmes constituïa —llevat de Menéndez Pelayo— el millor home del segle XIX de manera que superava altres possibles noms com ara Donoso Cortés i Ángel Ganivet. «*En orden al espíritu de la nueva España, ninguna labor es más necesaria y urgente que la de buscar inspiración y base en el pensamiento hispánico tradicional. La fidelidad a este pensamiento, del cual fue Balmes doctor máximo, asegurará los frutos de verdadera redención, la paz grande y fecunda, después de la victoria, ya lograda, de las armas*».¹⁰² A la llarga, aquesta antologia balmesiana de Joan Baptista Solervicens es va convertir en un referent durant el franquisme, sobretot per aquells que defensaven la monarquia i el parlamentarisme. Santiago Nadal —director de *Destino*— l'esmentava en l'editorial «Balmes. El "seny" y el buen sentido» del 10 de juliol de 1948.¹⁰³

Passats els primers anys de la postguerra, Jaume Carrera Pujal —que havia estat redactor de *La Veu de Catalunya* i que coneixia perfectament la interpretació catalanista de Balmes—¹⁰⁴ va elaborar una altra antologia sobre la seva dimensió

Abans ja ens hem referit al fet que diferents autors —Josep Miquel i Macaya, Felio A. Vilarrubias— destaquessin la dimensió educativa d'*El Criterio*. Ara cal afegir que els propagandistes també van fer seu aquest pensament de manera que el corpus balmesià no va ser entès com una ideologia sinó com una pedagogia. «*Las precisiones de su magisterio político sobre España, a quien vemos como un educador insuperable de nuestra sociedad, con aquel afán pedagógico y apologético que es su mejor característica... porque lo auténtico de Balmes en el terreno político no es tanto una ideología cuanto una gran pedagogía*» (LA ORDEN, *op. cit.*, p. 5). Aquesta dimensió pedagògica de Balmes es palesa en el seu afany per participar en els assumptes públics i, a l'ensem, en la seva vocació periodística. Vet aquí els motius pels quals el prevere Pere Lisbona es va referir en la seva conferència «Una escuela de periodismo en "El Criterio" de Balmes», pronunciada a Vic l'any 1943, a una pedagogia immortal que es manifesta en la seva tasca periodística.

100. *Balmes. Antología de sus escritos políticos*. Selección y prólogo de Juan Bautista Solervicens. Madrid: Espasa-Calpe, 1939, p. 16.

101. *Idem*, p. 17.

102. *Idem*, p. 19.

103. Coneguda la posició aliadòfila de la revista *Destino*, no estranya que el seu director advoqués a favor d'una monarquia parlamentària en sintonia amb la filosofia política de Balmes. «*La posición de Balmes respecto a todos los grandes problemas políticos que se debatían en su época, está iluminada por este magnífico buen "seny". La Monarquía, la Constitución, el parlamentarismo, la libertad de palabra y de imprenta, en todo ello encuentra Balmes razones de justificación y necesidades de prudente reforma*».

104. Francesc de P. Maspons i Anglasesell —en una línia d'argumentació que recorda l'emprada pel bisbe Torras i Bages— va tractar el tema d'*El catalanisme de Balmes* en la conferència balmesiana de

política. Es tracta d'un llibre publicat l'any 1948 —tot coincidint amb el centenari de la mort de Balmes— en què, després d'un exhaustiu pròleg en què es fa un repàs de l'encaix del nostre filòsof en la història d'Espanya, descabdella els punts forts del seu ideari polític: defensa de la monarquia i de la religió, preocupació per la qüestió social i vindicació de la independència d'Espanya en política exterior. Sembla clar que l'autor d'aquesta antologia apostava a favor d'una lectura seriosa de l'obra balmesiana, al marge de qualsevol intent de manipulació ideològica.¹⁰⁵ De manera paral·lela, aquell mateix any de 1948 Josep Miracle va traduir al català *El Criteri*, que va publicar l'editorial Selecta amb un pròleg del pare Basili de Rubí.

En aquest punt, podem mencionar que molts dels antics militants de la Lliga que s'havien adaptat —amb més o menys fortuna— a la realitat social del franquisme van participar activament en els actes organitzats, entre els anys 1948 i 1949, amb motiu del centenari de la mort de Jaume Balmes. Encara que es fa impossible detallar tots els noms no podem silenciar Joan Estelrich, que va publicar una sèrie d'articles a la premsa (*Diario de Barcelona, Destino*), i Octavi Saltor que, anys després, va dictar la conferència balmesiana de 1978, titulada «Vigències ideològiques en els carismes balmesians», en què va repassar la presència balmesiana en diferents intel·lectuals catalans.¹⁰⁶ Aquí tampoc no ens podem pas estar de mencionar el cas de Tomàs Roig i Llop, director de Catalunya-Ràdio abans de la Guerra Civil, que —segons recull la revista *Destino*—¹⁰⁷ va pronunciar unes quaranta conferències l'any 1948, tot contribuint a divulgar el centenari de Balmes, la qual cosa vol dir que molts van ser els que van aprofitar l'avinentsa per tal de «fer país» en uns moments molt difícils. S'entén així que aquesta defensa balmesiana pugui ser considerada com un dels punts de partida d'aquella mena de «barcelonisme» que els antics militants de la Lliga van fer seu com a bandera per tal de recuperar algunes de les senyes d'identitat catalanes, amb l'aixopluc de la revista *Destino* i sota la vigilància de les autoritats franquistes.

l'any 1908, organitzada llavors per l'associació Catalunya Vella. Aquest autor va pregonar el catalanisme balmesí d'acord amb la següent argumentació: «Y catalanista fou y catalanista es tota sa obra: no obra de catalanista enamorat y devot contemplador de les coses nostres, desitjós y delitós preparador del desvetllament y renaixensa de Catalunya; un catalanista que'n diríem seguidor y col·laborador, sinó un catalanista de categoria molt més alta, un definidor, un director y inspirador del moviment, que es molt més» (Barcelona: Joaquim Horta, impressor, 1908, p. 7-8). Anys després, i en ple franquisme, Climent Villegas —rector del Seminari de Vic— es va referir, en la seva conferència balmesiana del 9 de juliol de 1947, a un «matís racial» del pensament de Balmes. «*Balmes* —diu Villegas— *es filòsof nacional y regional y no sería lícito separar o acentuar en demasía uno de estos dos aspectos cuando tan admirablemente aparecen hermanados en una misma estructura mental*». Tot i que això sembla ben poca cosa i, ateses les circumstàncies del moment, aquests mots es poden entendre com una defensa dissimulada del catalanisme de Balmes, presentat com a simple regionalisme.

105. *La monarquía y su sistema de Gobierno en el pensamiento político de Balmes*. Introducción y selección de textos por Jaime Carrera Pujal. Barcelona: Bosch, 1948.

106. Joan Estelrich va publicar una sèrie d'articles en forma de diàleg entre Chateaubriand i Balmes, en què va evocar el pensament d'ambdós sobre els successos dels temps en què vivien i les seves previsions sobre el futur. Aquests treballs va ser recollits més tard en el llibre *Las profecías se cumplen* (Barcelona: Montaner y Simón, 1948, capítol V, p. 39-57).

107. *Destino*, núm. 577 (28 d'agost de 1948).

Ben entrada la dècada de 1950, ens trobem amb un llibre sobre Balmes en català, la qual cosa constitueix una veritable novetat, atès el panorama castellanitzat que es vivia en aquella època fruit de la pressió franquista sobre la cultura catalana. Ens referim, en concret, a les *Consideracions sobre el Dret Públic en la doctrina de Jaume Balmes*, de Narcís López Batllori —fill de Josep Maria López i Picó—, obra que va obtenir el premi Francesc Eiximenis de l'Institut d'Estudis Catalans, en l'edició corresponent a l'any 1953. L'obra fou presentada per Lluís Duran i Ventosa —fill de Manuel Duran i Bas i un dels prohoms de la Lliga— que destacava el paper d'educador polític de Jaume Balmes, «presentint que el que més necessitava el país era que els ciutadans espanyols es preparassin per a actuar amb dignitat i eficàcia en l'exercici de llurs deures cívics».¹⁰⁸ Duran i Ventosa, que enalteix l'antologia elaborada l'any 1939 per Joan Baptista Solervicens, destaca que l'autor del llibre —Narcís López Batllori— sap mostrar magistralment que Balmes és «l'admirable interpretador del nostre veritable sentit de la vida pública». Fa la impressió que pel nucli de persones procedents de la Lliga, Balmes era un mestre pensador que havia establert les normes bàsiques del bon govern. L'exaltació que fa Duran i Ventosa de l'obra de Balmes és tan elevada que el situa al costat de Cervantes, Shakespeare i Goethe, «tots tres tan grans, nacionalment i personalment, i tan universals». A gràcies, López Batllori insisteix en què la mesura i l'equilibri són les notes més característiques de la doctrina balmesiana, aspectes que fan de la monarquia la institució més apropiada «per traslladar aquesta mesura i equilibri a les esferes pràctiques del govern dels pobles, pel que té d'element aglutinant».¹⁰⁹

Tot indica que els hereus de la Lliga advocaven per una monarquia constitucional, amb la qual cosa es mantenien fidels a Francesc Cambó que sempre va donar suport a la dinastia borbònica. La fórmula de López Batllori —un Balmes equilibrat i mesurat, amant de l'ordre i allunyat de tot absolutisme— havia de servir per orientar la restauració monàrquica a Espanya, una vegada aprovada l'any 1947 la llei de successió de Franco a través del restabliment de la monarquia. En darrer terme, el que es reclamava era una monarquia constitucional en què el poble pogués participar en les tasques de govern, per mitjans legals. Narcís López Batllori ho rebla de la següent manera: «En aquells temps, com ara, l'únic sistema de participació era per mitjà de les Corts, i és per això que, per molt que a alguns els hi dolgui, Balmes les defensa».¹¹⁰

Clar i català, López Batllori es desmarca de les interpretacions oficialistes que havien fet de la política balmesiana algunes famílies del franquisme, en especial aquelles que exaltaven Balmes com a antecedent del règim. Ben lluny d'aquelles visions interessades, ara es defensava el parlamentarisme i el constitucionalisme balmesí en un moment en què aquests principis no eren acceptats pel franquisme, entossudit en mantenir el poder omnímode del dictador. Aquest Balmes sí que és un veritable educador polític, de signe democràtic, partidari de la monarquia i del parlamentarisme, i que no oblida la necessitat de desvetllar la consciència públi-

108. LÓPEZ BATLLORI, N. *Consideracions sobre el Dret Públic en la doctrina de Jaume Balmes*. Presentació de Lluís Duran i Ventosa. Barcelona: Bosch, 1954, p. 8.

109. *Idem*, p. 57.

110. *Idem*, p. 66.

ca. Tot seguit, reproduïm els darrers fragments d'aquest llibre de López Batllori perquè si hom llegeix entre línies pot reconèixer la situació política que es vivia a Espanya en aquell moment: «Avui, quan llegim i sentim tantes aberracions del concepte del poder, del govern, de la potestat i de la sobirania, quan el concepte de llibertat humana desapareix ofegat per les noves estructures estatals. Quan la tirania es vesteix de diverses maneres, i per diferents camins arriba a la Roma del despotisme més cru. Quan en molts llocs l'única manifestació de llibertat és el poder pregar en la clandestinitat. Quan la consciència pública no pot tenir cap ressorgiment perquè la individual està coaccionada fins al fons, les doctrines de Balmes sobre el Dret Públic se'ns apareixen com un autèntic oasi de civilització, sinònim del bon sentit, senderi i seny. Seny que és ordre i mesura, que és equilibri».¹¹¹

Malauradament, aquestes paraules foren escrites molts anys abans que es produís la desitjada transició democràtica. Els sectors catalanistes procedents de la Lliga havien teoritzat sobre la necessitat d'una monarquia parlamentària, i així van tenir ben presents les idees i les opinions de Jaume Balmes. Per desgràcia, quan els esdeveniments polítics es van precipitar a finals de la dècada de 1870 Balmes no va tenir un paper de relleu en tot aquell procés de normalització democràtica. Pocs van ser els polítics que van recordar el seu nom i, encara menys, els que van tenir-lo present.

A tall de cloenda

És hora de cloure aquest treball que tot i la seva extensió no vol, ni pot, esgotar el tema objecte d'estudi. Les relacions que el franquisme va mantenir amb el pensament de Jaume Balmes —i que van trobar a la ciutat de Vic un magnífic escenari— van més enllà del que aquí hem assenyalat. Caldria aprofundir en totes i cadascuna de les diverses famílies del franquisme per tal d'escatir, d'una manera ajustada i precisa, la incidència del pensament balmesià en l'univers doctrinal de cadascuna d'elles. En qualsevol cas, sembla clar que un dels avantatges que oferia l'obra balmesiana era el seu caràcter polièdric en què tot apunta en una única direcció: la política d'unitat. En concret, interessaven els principis de la unitat política i de la unitat religiosa, dos aspectes sobre els quals no es va poder bastir el sistema liberal del segle XIX, però que en canvi sí que va assumir el règim franquista. Al cap i a la fi, el franquisme va considerar que la Guerra Civil no era més que una conseqüència de les discòrdies del segle anterior, és a dir, de la política de desavinences heretades del liberalisme dinovè.

Si bé la cronologia va jugar a favor de les celebracions dels centenaris balmesians —recordem que l'any 1943 es va complir un segle de l'aparició d'*El Criterio* i l'any 1948, cent anys de la mort del filòsof—, cal insistir en el fet que l'orientació catòlica que va assumir el règim franquista a l'acabament de la Segona Guerra Mundial va posar de manifest les possibles concomitàncies entre el franquisme i el pensament de Jaume Balmes. D'alguna manera, podem dir que el règim franquista es va servir de la figura de Balmes en un determinat moment de la història —entre 1943 i 1953, particularment— quan s'accentuava el seu desig d'abandonar

111. *Idem*, p. 81.

les vel·leïtats feixistes de primera hora. El Congrés Internacional de Filosofia de 1948 i el Congrés Internacional d'Apologètica de 1949, amb actes i celebracions a Vic i Barcelona, confirmen aquesta voluntat per refermar la identitat catòlica d'Espanya, amb el rerefons d'una figura intel·lectual de relleu com la de Jaume Balmes que —en ocasions— va ser presentat com un veritable antecedent de la neoescolàstica que havia renascut a Lovaina, de la mà del cardenal Mercier a les acaballes del segle XIX i, igualment, de la doctrina social de l'Església.¹¹²

No perdem, emperò, de vista que seriem poc rigorosos si penséssim que tothom es va aprofitar de la figura de Balmes d'una manera interessada. Hem de pensar que els membres de l'ACNP (els coneguts propagandistes) havien manifestat per Balmes un reconeixement sincer i lleial, que venia de lluny, gràcies als bons oficis del jesuïta Ángel Ayala i del seu deixeble Ángel Herrera Oria. A Barcelona, el pare Ignasi Casanovas —mort tràgicament l'any 1936— també va fer reviure el pensament balmesià en un context de recristianització de la societat, que no es pot desvincular d'un moviment de renovació espiritual afaïçonat a manera d'un Noucentisme cristià que enllaça amb la tradició anterior que representa l'eigrègia figura del bisbe Torras i Bages.

Amb tot, la mateixa dinàmica del franquisme —on les diferents famílies o faccions se succeïen en el poder— va comportar el bandejament dels propagandistes i, nogensmenys, la postergació de Balmes que, a partir de finals de la dècada de 1950, va entrar en una mena de letargia, envoltat encara de la retòrica grandiloqüent que propugnava el règim.¹¹³ Les orientacions tecnocràtiques de la dècada de 1960, amb el conegut desenvolupament econòmic, van fer que la modernització de l'Estat fos una realitat fins al punt que autors com Jaume Balmes van desaparèixer quasi de tot arreu. Malgrat que els anys 1955 i 1956 les conferències balmesianes van ser dictades per personalitats del règim com Manuel Fraga Iribarne i Fray Justo Pérez de Urbel, el nom de Balmes es va anar fent fonedís i així va quedar com una mena de rêmora d'un passat que fa la impressió que molts volguessin perdre de vista.

112. En repetides ocasions s'ha posat el pensament de Balmes en relació amb la filosofia del cardenal Mercier, de la Universitat catòlica de Lovaina. D'igual manera, alguns autors —per exemple, Ireneo González a *La cuestión social según Jaime Balmes* (Madrid: Razón y Fe, 1943)— l'han considerat un precursor de la doctrina social de Lleó XIII i del catolicisme social de Wilhelm E. F. von Ketteler. Altrament, i a banda de la seva dimensió política, pedagògica, apologètica i periodística, també s'ha insistit en la seva vocació sociològica. Tomàs Carreras Artau el situava al costat de Comte mentre que Manuel Fraga Iribarne —en la conferència balmesiana de 1955— el va presentar com un precursor de la sociologia positiva. El fet concret, emperò, és que a la *Introducción a la sociología* de Jacques Leclercq (Barcelona: Instituto Católico de Ciencias Sociales, 1950), que representa la línia catòlica de sociologia de la Universitat de Lovaina i que va traduir el professor Alexandre Sanvisens, no s'esmenta la figura de Jaume Balmes.

113. L'any 1954 la col·lecció *Temas Españoles* —que exaltava els tòpics més comuns del règim— va dedicar un número a la figura de Balmes, l'autor del qual —Domingo Manfredi Cano— feia la següent descripció de Vic: «*Hace mucho frío en invierno y mucho calor en verano, el suelo es fértil, las aguas van casi todas al río Ter, los cereales abundan y las estribaciones del Montserrat y del Ballmunt (sic) pasan camino de la serranía de Ripoll y Olot en el campo gerundense. Una montaña, el pico de Puig Sa Calm, alcanza los 1.515 metros de altitud. El río Ter va culebrando por la "plana" ayudando a los hombres en sus industrias típicas de peletería y guantería, de las que Jaime Balmes entendía tanto como de filosofía. En el centro de esta "plana" está Vich.*»

A desgrat que sembli una facècia, podem dir que si el seu nom és avui conegut per molta gent es deu a l'existència en les nostres viles i ciutats de places i carrers que porten el seu nom. Simptomàticament, els bitllets de paper moneda que es van imprimir amb la imatge de Jaume Balmes corresponen a la dècada de 1950, quan gaudia d'un gran prestigi i reconeixement, situació que es va truncar poc més tard. Efectivament, si l'any 1951 es posava en circulació un bitllet de cinc pessetes amb la imatge de Balmes en una cara i la de la catedral de Vic en l'altra, l'any 1971 —a les acaballes del règim— va aparèixer el bitllet de cinc-centes pessetes amb la imatge de Verdaguier i el Canigó.¹¹⁴ En poc menys de vint anys s'havien capgirat les coses: Verdaguier, un poeta arraconat durant els primers moments del franquisme, ocupava ara un lloc que havia estat reservat, fins feia poc, a Jaume Balmes. Verdaguier, el poeta que es va enfrontar al poder, sí que va entrar en la transició democràtica, mentre que Balmes va quedar —en el millor dels casos— relegat als cenacles erudits dels especialistes. Curt i concís: Verdaguier havia esdevingut un mestre i un clàssic de la literatura, mentre que Balmes semblava un destorb per a la història de la filosofia catalana que renunciava —fins i tot— a acceptar l'existència d'una escola filosòfica catalana autòctona, tal com havia defensat Tomàs Carreras Artau.

Des d'una perspectiva filosòfica, l'actualitat balmesiana d'aquells anys del franquisme cal entendre-la dins d'un panorama dominat per la neoescolàstica que, gradualment, va anar perdent força, amb l'entrada de corrents de pensament que provenien de l'exterior com ara el personalisme, l'existencialisme, el neopositivisme, l'estructuralisme, el marxisme i l'hermenèutica. A partir de 1968 es va intentar recuperar el temps perdut pel tancament intel·lectual anterior, en un moment en què els antics catedràtics (els germans Carreras Artau, Font i Puig) i bona part dels representants de la filosofia eclesial (Ramon Roquer, Joan Tusquets) es jubilaven. A més, la convocatòria del Concili Vaticà Segon (1962-1965) va servir perquè l'Església no només s'obrir a nous corrents filosòfics i teològics, sinó també per renovar la praxi pastoral que s'allunyava de l'apologetica d'altra hora. Així, per exemple, el nom de Jaume Balmes ja no formarà part dels catàlegs de les diverses col·leccions que endegaran editorials com ara Nova Terra, que assumien l'aire fresc del Concili.

Ara el catòlic descobria i reconeixia en el luterà un germà cristià, i no pas un enemic a combatre, posició que trencava amb la defensa aferrissada que Balmes va fer del catolicisme enfront del protestantisme. També la figura de Balmes perdia força davant dels nous seminaristes que ara es trobaven influïts per uns models d'apostolat com el que podia representar el doctor Pere Tarrés, més en sintonia amb els vents de renovació que bufaven. Aquest conjunt de factors va determinar que el pensament de Balmes —tot i els esplèndids treballs dels propagandistes i d'institucions com Balmesiana de Barcelona— visqués un procés d'encarcament i de fossilització, sobretot a partir de 1960, en el qual malauradament sembla que encara es troba, tot i els esforços que s'han dut a terme últimament per recuperar la seva obra.

114. El mateix any 1951 es va posar en circulació un bitllet de 50 pessetes il·lustrat amb la cara de Santiago Rusiñol i els Jardins d'Aranjuez. L'any 1974 es va imprimir, dins de la sèrie personatges (núm. 2180), un segell de Balmes amb la imatge de Balmes i el pont de Queralt, que tenia un valor de 8 pessetes.

A la vista del que diem, Balmes tampoc no va tenir cap paper de relleu en la transició democràtica, un període en què es va discutir la constitució de 1978. No deixa de ser simptomàtic —i fins i tot paradoxal— que les antologies polítiques que llavors es van fer del pensament polític de Balmes —que tanta atenció va despertar durant el franquisme— es van publicar després de l'aprovació de la carta magna. En coneixem dues —aparegudes els anys 1981 i 1988—¹¹⁵ que posen de manifest quelcom ben pregon: Balmes és un referent de la història intel·lectual i política que roman a les lleixes de les biblioteques per a la consulta d'un públic minoritari, entès i especialitzat.

Comptat i debatut, el que no admet cap dubte és que ha arribat l'hora de fer balanços i de situar les coses en el seu lloc precís. Només així es podran esquivar les posicions extremes, per tal de no caure en l'exaltació que va fer el règim franquista de la figura de Balmes i evitar, igualment, el seu immerescut oblit i marginació. Jaume Balmes no té cap culpa, ni cap responsabilitat, en el fet que el franquisme recorregués al seu pensament —sovint manipulat quan no tergiversat—, per tal de justificar l'evolució d'un règim que va necessitar del catolicisme per tal de superar els seus orígens bèl·lics i totalitaris. En aquest sentit, ben bé es pot dir que Balmes va fer un servei a la història cent anys després de la seva mort.

115. En concret, ens referim a l'*Antología política de Balmes*, que va preparar J. M. García Escudero (Madrid: BAC, 1981, 2 vol.) i a la que va promoure el Centro de Estudios Políticos y Constitucionales de Madrid, dins la col·lecció de clàssics del pensament polític i constitucional espanyol. Joaquín Varela Suanzes-Carpegna va tenir cura d'aquesta edició *Jaime Balmes, política y constitución* (Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1988).